

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई – ४००००१
रजि नं. एफ १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या/ नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१ सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.

०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.

०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.

०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

अनुक्रमणिका

अनुक्रमणिका

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्ष्मापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक. ३. फेब्रुवारी, सन १८८०. अंक २.

हें मासिक पुस्तक

पुणें पेठ शनवार, येथें

'श्री शिवाजी' छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

वर्गणीची पोंच.

सन १८७८।७९ सालां पैकीं.

	रु०	आ०
रा० ब० राघो० ज० वसई.	५	८
,, ,, मा० वा० बर्वे.........	८	१२
रा. सा० कृ० रा० दांडेकर......	५	५
,, ,, स० मो० चितळे........	५	८
,, ,, सा० चिं० चिटणीस.....	४	६
,, ,, श्री० भि० जठार........	५	८
मि० बा० ना० शिंदे..........	३	६
जी० डब्ल्यु. फारेस्ट...........	११	
रा० रा० से० ने० छा० सांगली...	६	८
,, ,, ह० रा० रोहणखेडकर...	३	६
,, ,, राय० नर० स्टेटसर्वेर...	५	६

	रु०	आ०
रा० रा० पां० ह० फाटक........	६	
,, ,, राम० के० बागाईतकर...	३	
,, ,, ह० ग० करमरकर......	३	
,, ,, वि० र० जोशी.........	१	११
,, ,, दा० किस० वकील......	३	६
,, ,, न० ह० ग० बापट	५	८
,, ,, ग० ना० वकील........	३	६
,, ,, विष्णु० रघु० नातु.......	३	८
,, ,, लक्ष्म० म० देशपांडे....	३	६
,, ,, ब० का० आग्नीहोत्री.....	८	१२

सन १८८० साला पैकीं.

	रु०	आ०
श्री० रा० रा० पंतसचिव साहेब ...	३	
रा० ब० मा० वा० बर्वे............	३	६
रा. सा. कृ० राम० दांडेकर........	३	६
रा० रा० लिं० बा० मायदेव.......	३	६
,, ,, सखा० वि० कीर	३	६
,, ,, अंता० रा० हरडीकर. ...	३	६
,, ,, श्रीधं० ब० पर्वते	३	
,, ,, ग० आ० खाडीलकर. ...	३	६
,, ,, राव० गो० दांडेकर.......	३	६
,, ,, वासु० गोविंद साठे	३	
,, ,, लक्ष्म० रघु० मोडक......	४	६

	रु०	आ०
रा० रा० बळ० ग० पोष्टमास्तर.....	३	६
,, ,, पांडु० ह० फाटक.........	३	६
,, ,, ब० का० आग्नीहोत्री......	४	६
,, ,, बळ० आ० दिवेकर......	३	६
,, ,, से० ट्रे० लायब्ररी........	३	
,, ,, बा० विना० खारकर......	३	६
,, ,, से० लि० छा० उमरावती.	३	६
,, ,, से. ने. ज. छा. इचलकरंजी	३	६
,, ,, ना० गो० पारनेरकर......	५	
,, ,, विना० रघु० जोशी........	४	६
,, ,, डाकटर सखा० अर्जुन	३	६

BOMBAY 25TH FEBRUARY, 1880.

Dear Sir,

I read your Journal. I find that there is much in it that is to be commended. Of course your collection of Marathi poems will promote the cause of general Marathi literature. But your collection of the Materials for the History of the Marathas deserves all praise, for an authentic and a trustworthy History of the Marathas, their diplomacy, their military operations, their policy of subsidiary alliances and their development into a Maratha confederacy and the causes of its downfall, is yet to be written

M. M. KUNTE.

Assistant Prof. of Sanskrit, Elphinstone College.

विषयक्रम.

---

* " भाऊसाहेबांची बखर लिहिणारा हा, पंढरपुरचे बडे सावकार व्यंकाप्पा नाईक दिंडोरे यांचा, दिल्ली येथील त्यांच्या पेढीवरील गुमस्ता होता. सदर दिंडोरे त्याकाळीं मोठ्या पतीचे प्रसिद्ध सावकार कोट्याधीश होते. त्यांचे वंशज हल्लीं पंढरपूर येथें आहेत. आपण " दिलनूरकर " असें बखरींत छापिलें आहे. परंतु आह्मा जवळ दोन अपुर्ण बखरी आहेत त्यांत व आपणाकडे पाडविलेलींत " दिंडोरे " असें आहे."

कृ० वि० का०

खलवत बैसले. राजे पंताजीपंतास बोलिले जे, "खानाचे हेजीब[६८] कृष्णाजीपंत हेजिबीस आले आहेत, त्यांस निरोप देऊन रवाना करितों. व तुह्मांसही अफजुलखान याजकडे रवाना करितों. तेथें जाऊन, खानाची भेट घेऊन बोलीचाली करणें. खानास क्रिया शपथ मागणें. तुह्मीं ते शपथ मागतील तरि देणें. अनमान न करणें. हरप्रकारें जावलीस घेऊन येणें. बाखेरीज सैन्यामध्यें युक्ती प्रयुक्तीनें ज्या रीतीनें शोध मनास आणावयाचा त्या रीतीनें आणा. खानाचें चित्त आमच्या बरियाबारि किंवा वाइटाबरि आहे असा शोध करणें." इतके सांगून, राजे सभेस आले. कृष्णाजी पंतास बोलावून आणिलें. राजे ह्मणों लागले कीं, "खानाची क्रिया पाहिजे. याजकरितां आमचे पंताजी गोपीनाथ यांस तुह्मीं आपणांसमागमें खानाच्या भेटीस नेणें. याजवळ हरीसंजराची[६९] आण देववणें. खानास जावलीस घेऊन येणें. काकाची भेट घेऊन येऊं. आमच्या मनांत कांहीं कपट नाहीं" असें सांगितलें. त्यांस ही गोष्ट मानली. मग कृष्णाजीपंतास वस्त्रे देऊन रवाना केलें. तसेच पंताजीपंतास वस्त्रे देऊन अफजुलखानाकडे रवानीं केलें.

त्यांणीं जाऊन खानाची भेट घेतली. खानांनीं सन्मान केला. कृष्णाजी भास्कर यांनीं अर्ज केला कीं, "शिवाजीनें हेजिबीस पंताजीपंतास पाठविले आहेत. एकांतीं बैसून बोलावें." असें सांगितल्यावरि खान एकांती बैसून, कृष्णाजीपंत व पंताजीपंत यांस बोलावून आणून, वर्तमान पुसिलें. कृष्णाजीपंत बोलिले कीं, "राजे तुह्मांपेगळे नाहींत. जसे महाराज शाहाजीराजे तसे तुह्मीं, ह्मणून शपथ दिली. राजे निर्भय होऊन जावलीस येतील. खानानें ही शंका न धरितां जावलीस यावें. त्यांची तुमची मुलाजमत होईल तुह्मी सांगाल तें ऐकतील." हा भावार्थ खानास कळल्यावरि मनांत मष्टाई* धरून शपथ दिली. खान बोलिले कीं, "राजा हरामजादा काफर.

---

६८. हजीब = वकील, दूत.

६९. "सोराचो" प्र० प्र० वरील पाठ सातारा प्रतीचा

७०. ही हकीगत मां० ड० यांणीं दिलेल्या हकीगतीहून फारच भिन्न आहे. ते म्हणतात पंताजीपंत हा खानाच्या पदरचा होता व त्याजबरोबर शिवाजीनें आपला कारकून कृष्णाजी भास्कर यास दिलें. म० प्रतींतही कृष्णाजीपंताचें नांव नाहीं. पंताजीपंत खानाकडून आला असें तेथेंही लिहिलें आहे. व पंताजीपंतास बिन्हाडास जागा दिल्यानंतर "रात्रीं एकांतीं पंताजी पंतास बोलावून आणिलें. राजे यांणीं व त्यांणीं देघांनीं व बसून आण शपथ त्यासि घालून वर्तमान पुसिलें. 'यथार्थ करोणा सांगणें. खानाचे मनांत काय आहे तें सांगणें. आम्ही तुम्ही वेगळे नाहीं. तुह्मीं शहाणे आहां. राज्याचें रक्षण तुम्हीं करणें. सर्व राज्य कारभार देतों" इत्यादि असा महाड प्रतीचा पाठ आहे. पुढें पृ० १७ टीप * पहा.

* मष्टाई = कपट.

जावली कुबैलें आगा. येथें भेटीस यावें ह्मणोन बोलावितो. यास्तव तूं ब्राम्हण मध्यस्थ होऊन शपथ देशील तरि शिवाजी राजियाचे भेटीस येईन. मुला-जमत घेऊं " त्यास पंताजीपंतीं क्रिया दिली जे " राजे तुमच्या वाइटावरि नाहींत. संदेह न धरणें. भेटीस यावयाचें करणें. " ऐसें खानास सांगून सैन्यांत लांचलुचपत देऊन, मुत्सदी वजीर यांजवळ शोध करून विचारलें. त्यांनीं सांगितलें कीं, " शिवाजी हरामजादा आहे. याशीं युद्ध करितां सांपडणार नाहीं. याजकरितां राजकारण लावून भेटी घ्यावी. [आणि] भेटीचे समयीं धरावा, ऐसी खानांनीं तजवीज केली [आहे.] " ह्मणून क-ळलियावरि दुसरे दिवशीं पंताजीपंत खानाकडे येऊन, राजियाकडे जातों ह्मणून हुकूम मागितला. खानानें बहुमान करून राजाकडे पाठविलें.

पंताजीपंत प्रतापगडास आले. राजाची भेट जाहली. तेसमयीं पंताजीपंतास घरीं जावयास निरोप दिला. रात्रीं एकले पंताजीपंत भेटीस बोलाविले. राजे व पंत दोघे बैसून आण शपथ घालून, एकांतीं वर्तमान पुसिलें कीं, " यथार्थ करिणा सांगणें. खानाच्या मनांत कसें काय आहे हें सांगणें. आम्ही तुम्ही वेगळे नाहीं. आपलें राज्य संरक्षिलें ह्मणजे सर्व कारभार तुम्हांस देतों. द्रव्यही बहुत देतों. आम्हांस वर्तमान यथार्थ सांगणें. " ऐसे घरोबियांत घेऊन राजांनीं पुसिलें. तेव्हां त्यांनीं सांगितलें कीं, " खानाच्या मनांत दुष्टबुद्धि आहे. सल्ला करून, तुह्मांस भेटीस आणून, दगा करून, कैद करून, विजापुरास धरून न्यावें ऐसें आहे. जर तुह्मांस हिंमत अ-सली तरि खानास नानाप्रकारें भेद करून जावलीस घेऊन येतों. तुम्हीं हिंमत धरून एकांतीं ऐकांगी करून मारणें आणि लष्कर सर्व लुटणें. राज्य सर्व आपलें करणें. " ऐसा विचार सांगितला [तो] राजाच्या मनांत आला. तेव्हां पंताजीपंतास पांच हजार होन बक्षीस दिले. आणि खानास सांगणें जे " राजा बहुत भितो. वांईस भेटीस यावयास धीर पुरत नाहीं. खान व-डील आहेत, मेहेरबानी करून जावलीस येऊन भेट देतात तरि आपण भे-टीस येतों. आपण यास हातीं धरून, धीर भरंवसा देऊन, पादशाहाचे मुला-जमतीस घेऊन जाऊन ऊर्जित करतील तरि थोरपण आहे. ऐसे कित्येक मज-

---

७१. कबल, कुब्बल=बळकट, कठीण.
७२. क्रिया = शपथ.
७३. करीणा=हकीकत.मजकूर,वर्तमान.
७४. एकांगीकरून=एकट्यानें?
७५. वांई हा अफजलखानाचा सुभा होता.
७६. मुलाजमत = भेट.
७७. ऊर्जित करणें = नांवारूपास आणणें, उत्तम दशेप्रत नेणें.

कूर सांगून घेऊन येणें." ह्मणोन विचार सांगोन पंताजीपंत यास रवाना केले.

ते जाऊन वांईस खानास भेटले. करीणा जाहीर केला. "राजा कैचेदिल[79] आहे. येथें भेटीस येतां शंका धरितो. तुम्हींच तेथें जावलीस चलणें, तेथें भेटीस येतील. दिलासा[80] करून बराबर घेऊन जाणें." असें सांगितलें. त्यावरून खान बहुत खुशाल होऊन, कूच करून, जावलीस रडतोंडीचा घाट उतरून आला. तो प्रतापगडाखालीं डेरे देऊन राहिले आसपास चौगर्दी[81] बारा हजार लष्कर व बंदुकी[82], आराबियाच्या[83] गाड्या, हत्ती, सुतारनाल्याच्या[84] गाड्या, जागां जागां पाणी पाहून उतरले. पंताजीपंतास गडावरि राजियाकडे पाठविले कीं, "भेटीस येणें."

त्याजवरून ते राजियासि जाऊन भेटले. लौकिक बोलणें जें बोलावयाचें तें बोलिले. एकांतीं मागती सर्व वर्तमान सांगितलें कीं, "आपण बोलल्याप्रमाणें खानास घेऊन आलों. आतां तुमची त्यांची भेटी एकांतीं खासे खासे यांची करवितों. तुम्हीं हरीफी[85] करून कार्यभाग करणें तो करावा." ह्मणोन सांगितलें. भेटीस एक दिवस आडकरून दुसरे* दिवशीं भेटावें असें केलें. "राजे गडावरून उतरावे. खानानीं गोटांतून पुढें यावें, उभयतांनीं दरम्यान डेरे देऊन खासे खासे भेटावें." ऐसा निर्वाद† करून राजाचा निरोप घेऊन खानाजवळ गडाखालीं मचीस[86] उतरून गेले. खानास वर्तमान सांगितलें. खानानेंही मान्य केलें.

मग दुसरे दिवशीं गडाखालीं राजियांनीं सदर[87] केली. डेरे बिछाने व असमानगिरी[88], तिवाशिया[89] व मोतियाच्या झालरी लाविल्या. चित्रविचित्र बांडे[90] व लोडें, गाद्या, पडगाद्या टाकिल्या. सदर सिद्ध केली. घाटमाथां लष्कर [सुद्धां] नेताजी पालकर आणविले होते त्यासि इशारत सांगोन पाठविली कीं, "उद्यां खानाचे भेटीस जातों, फत्ते करितों, आणि गडावरि येतों.

७८. वर टी० ७० पहा.

७९. कचादिल =भित्र्या मनाचा.

८० दिलासा करून=आश्वासन देऊन.

८१. चौगर्दा = चौगर्दी = चोहोंकडे, सर्व बाजूस.

८२. बंदुखी = बंदुक बाळगणारे.

८३. आराबा=तोफखाना.

८४. सुतारनाला=उंटावरील अग्नियंत्रें.

८५. हरीफी (बी) = शौर्य, धाडस.

* "भेटीस एक दिवस आड करून तिसरे दिवशीं भेट घ्यावी असा करार केला. प्रतापगडावरून राजे यांनीं उतरावें." म० प्र०

† "नेम" सा० प्र० 'निश्चय' म० प्र०

८६. माची ='उपत्यका तुमाचीस्यात्' मार्गे० पृ० ७ टी०३२ पाहा.

८७. सदर = कचेरी, सभास्थान.

८८. आस्मानागिरी = छत.

८९. तिवाशी = भिंती वस्त्र.

९०. बाडें = चिकाचे पडदे, कनाथी.

तेव्हां एकच आवाज गडावरि करितों. तेव्हां तुम्हीं घाटाखालीं उतरोन लष्करांत खानाच्या चालोन येऊन मारामारी करणें." तैसेच कोंकणांतून राजश्री मोरोपंत पेशवे आणाविले. त्यासही गडावरील आवाजाची* इशारत सांगितली. आपण निवडक लोक गडावरून उतरोन जागां जागां झाडींत ठेविले. आणि खासा राजियांनीं जैरीचीं[११] कुडती घातली. डोईस मंदील बांधिला त्यांत तोडा बांधिला. पायांत चोळणा घालून कास कसली. व हातांत एक बिचवा[१२] व वाघनखें[१३] चढविलें. आणि बराबर जिऊ महाला म्हणून मरदाना होता. त्याजवळ एक पट्टा व एक फिरंग[१४] व ढाल तैसाच संभाजी कावजी माहलदाराजवळ पट्टा व फिरंग व ढाल ऐसे † दोघे माणसें मर्दानीं आपणा बराबरि भेटीतें[१५] घेतलीं. वरकड आसपास धारकरी लोक लोक जागां जागां जाळींत उभे केले. आणि राजियानें स्नान करून भोजन केलें. सिद्ध होऊन गडाखालीं भेटीस जावयास उतरले.

गोटांतून भेटीस यावयास खानही सिद्ध होऊन चालले** बराबरि लष्कर हजार दीड हजार बंदुकी मुस्तेद ‡ होऊन चालिले. मोठे मोठे धारकरी लोक समागमें निघाले, चालिले, इतक्यांत पंताजीपंत पुढें होऊन अर्ज केला कीं, "इतका जमाव घेऊन गेलियानें राजा धाशत खाईल. माघारा गडावरि जाईल. भेटी होणार नाहीं. शिवाजी म्हणजे काय ! यास इतका सामान काय करावा ! राजा दोघां माणसानिशीं निकडोन येईल. तुम्हीं इकडोन दोघांनिशीं चलावें. दोघे बैसोन भेटावें. तेथें तजवीज करणें ते करा." असे सांगितल्यावरि अवघा जमाव दूर बाणाचे टपियावरि उभे राहून खासा खान एक पालखी, दोघे हुदेकरी[१६] व कृष्णाजीपंत § हेजीब असे पुढें

---

* "भांडियाची" म० प्र०

११. (जरीचें) कुडतें = कमरेपर्यंत येणारें डगलें. 'जिराचें' असें असावेंसें वाटतें. जिराचें = लोखंडाच्या कडीचें. 'जिरे-मुसौडी' म० प्र०

१२. बिचवा = विंचूच्या आकृतीची एक बांकूडा कट्यार.

१३ वाघनख = वाघाच्या पंज्याच्या आकृतीचें एक तीक्ष्ण शस्त्र. हें हाताचे पंजावर चढवून मूठ मिटता येते.

१४. फिरंग = 'फिरंगस्तुभवेदसिः' तलवार.

† मॉड० डफ म्हणतात तानाजी मालसुराच एक बरोबर होता.

१५. भेटीस = भेटीस जाते वेळीं.

** खानाकारतां झाडें तोडून रस्ता साफ केला होता पण त्या रस्त्या शिवाय दुसरे सर्व चोरस्ते व आडमार्ग बंद करून टाकिले होते.

‡ मुस्तेद = तयार. सिद्ध.

१६. हुदेकरी = कामगार, शस्त्रवाहक ?

§ हें नांव किंवा पंताजीपंताचें नांव म० प्रतींत यास्थळीं नाहीं.

चालिले. सैदबंडा ह्मणोन पटाईत एक लष्करी समागमें घेतला. पंताजी-हि बराबरि आहेत. असे सदरेंत गेले. सदर देखोन खान मनांत जळाला कीं, "शिवाजी ह्मणजे काय? शाहाजीचा लेक. वजीर यास असा जरी बिछान नाहीं! अशी मोतीलग सदर म्हणजे काय? पादशहास असा सामान नाहीं, येणें जातीचा त्यानें सामान मेळविला." असें बोलतांच पंताजीपंत बोलिला जे "पादशाई माल पादशाहाचे घरीं जाईल, त्याची इतकी तजवीज काय?" असें बोलून सदरेस बैसले. राजियास सिताब आणवणें ह्मणून जासुद हरकारे रवाना केले.

राजे गडाचे पायीं उभे होते. तेथून हळु हळु चालिले. समाचार घेतां खानाबरोबर सैदबंडा मोठा धारकरी आहे हें ऐकून, उभे राहिले. आणि पंताजीपंतास बोलावूं पाठविलें ते आले. त्यास ह्मणूं लागले जे, "जैसे महाराज तैसे खान. आपण खानाचा भतीजा होय. ते वडील. सैदबंडा खानाजवळ आहे. त्याकरितां शंका वाटते. हा सैदबंडा इतका यांतून दूर पाठवणें," म्हणोन पंताजीपंतास सांगितलें. त्यावरून पंताजीपंत [यांणीं] जाऊन कृष्णाजीपंताकडून* खानास सांगोन सैदबंडाही दूर पाठविला. खान व दोघे हुद्देकरी राहिले. तेव्हां राजेहि हिकडून जिऊ माहाला व संभाजी कावजी दोघे हुद्देकरी [यां]सहीत गेले. खानही उभा राहून, पुढें सामोरा येऊन राजियास भेटला. राजियानें भेटी देतां खानानें राजियाची मुंडी कवटाळून खांकेखालें धरिली. आणि हातींची जमदाड होती तिचे मेण टाकून कुशीस राजियाचे चालविली. तो आंगांत †जरीची कुडती होती त्याबारि खरखरली, आंगास लागली नाहीं. हें देखोन राजियांनीं डावे हातींचे वाघनख होतें, तो हात पोटांत चालवला. खानानें आंगांत झगाच घातला होता. वाघनखाचा मारा करितांच खानाची चरबी बाहेर आली. दुसरा हात, उजवे हातचे बिचवियाचा मारा चालविला. ऐसे दोन वार करून,

---

९७. पटाईत = पट्टा खेळण्यांत कुशळ, पट्टेकरी.

९८. मोतीलग = मोतीं लावलेली.

९९. तजवीज = विचार.

१००. सिताब = जलद.

१. भतीजा = [?] 'भीति न होय असें करावें' म० प्र०

* मां० ड० ह्मणतात कीं पंताजीपंत हा खानाचा वकील होता व त्याजबरोबर शिवाजीनें कृष्णाजी भास्कर यास दिलें. हें बखरीच्या लेखा विरुद्ध आहे. ह्याचा निर्णय हिवरें गांव येथील इनामदारांच्या सनद वरून होईल.

२. जमदाड = "जमदाड यमदंष्ट्र: स्यात्" रा० व्य० कोश. एक मोठे धाऱ्याची तलवार.

† वर ९१ टी० पहा. ही हकीगत बा० ४० याच्या हकीगतीहून अगदीं भिन्न आहे.

मुंडी आंसडून. चौथरियाखालें उडी घालोन निघोन गेले. खानानें गलबला केला कीं, " मारिलें ! मारिलें ! दगा दिधला ! बेगी धावा ! " असें बोलतांच भोयांनीं पालखी आणिली. आणि पालखींत घालून, उचलून चालविला. इतकियांत संभाजी कावजी माहालदार यानें भोयांचे पाए मारिले. आणि पालखीखालें भोयांत पाडिले. खानाचे डोचकें कापिलें. हातीं घेऊन राजियाजवळ आला. इतक्यांत सैदबंडा पटाईत धावला. त्यानें राजे जवळ केले. पट्याचे वार राजियावरि चालविले. तो राजियानें जिऊमाहली याजवळ आपला हुद्दियाचा पट्टा घेऊन, पट्टा व बिचवा असे कातरें करून सैदबंडा याचे चार वार *ओढिले. पांचवे हातानें राजियानें सैदबंडा मारावा तो इतकियांत जिऊ महाला याणें फिरंगेनें खांद्यावरी सैदबंडियासि वार केला. तो पट्टियाचा हात हत्यारा समेत तोडिला. आणि खानाचे शीर घेऊन राजे सिताब गडावरि, जिऊमहाला व संभाजी कावजी महालदार असे गेले.†

गडावरि जातांच एक भांड्याचा आवाज केला. तेंच गडाखालील लोक व घांटावरील लोक लष्कर व कोंकणांतून मोरोपंत व मावळे असे चौतर्फी चोहोंकडून चालोन खानाचे गोटावरि आले. आणि खान मारून शीर कापून, राजे गडावरी गेले, हो खबर कळोन कुल खानाचे बारा हजार लष्कर धास्त घेऊन अवसान-खर्स्त जाहलें, इतकियांत राजियाच्या फौजा चौतर्फा मारीत चालले. मोठें घोरादर युद्ध जाहालें. दोन प्रहर घोरांदर युद्ध जाहालें. खानाकडील मोठ मोठे वजीर व लष्करी महदीनें व उजदीन पठाण, रोहिले, सुरनीस [?] व आरबी वगैरे मुसलमान आणिक जातिवंत मराठे, धनगर व ब्राह्मण तसेच तोफेचे बैल, व कर्नाटकी प्यादे बंदुकी, आड हात्यारी रो चे वा र [?] व लो क वा र [!] ये लं गे वा र [?] बाजे जातचे इटेकरी ह तु ल वे [?] तिरंदाज व छडीवाले व पटाईत व बांकाईत

३. पाय मारिले = पाय तोडले.

४. कातर = एक प्रकारचा पट्याचा हात

* "चुकाविले" म० प्र०

† अफजलखानास नवरात्रांत आश्विन शुद्ध ७ स मारिलें. अक्टोबर स० इ० १६५९.

५. भांडें = तोफ. पंधराशें लोकांची टोळी खानाबरोबर प्रतापगडानजीक आली होती तिजवर नेताजानें, व जावळी येथील सर्व सैन्यावर मोरोपंतानें हल्ला करावा असें ठरवून, शिंगाचा आवाज होतांच नेटाजीनें व तोफांचा आवाज होतांच मोरोपंतानें आपआपल्या फौजानिशीं शत्रूंवर तुटून पडावें असा संकेत केला होता.

६. खस्त = नाहींसें, नष्ट.

७ " महंमददीन व हजेदीन पठाण व रोहिले सुनी व शूर वजीर फजी मुसुलमान व जातिवंत मराठे " म० प्र०

८. बांकाईत = बांकेकरी = शिंगवाले.

व बाणाईते[9] व तोफखाना ऐसे एकंदर जम निदान करून भांडण दिधलें. मोठें क्षेत्र जाहालें. राजियाचे लष्करी लोकांनीं व मावळे लोकांनीं पाय उतारां होऊनमारामारी केल्या. हत्ती तोडिले, ते नागां ठार झाले. कित्येक हत्तीचीं पुच्छें तोडिलीं. कित्येक हत्तींचे दांत तोडिले. कित्येक हत्तींचे पाय तोडिले. तसेच घोडे एकच घारानें जिवें मारिले. तसेच खानाचे लष्करी कित्येक ठार मारिले. कित्येकांचे पाय तोडून पाडिले. कित्येकांचे दात उडविले. कित्येकांचीं डोचकीं फोडिलीं. कित्येक मेले. युद्धास आले ते मारून पाडून भुईस रगडिले. तसेंच उंटें मारिलीं. मारीत असतां रण अपार पडलें. संख्या न करवे. रक्ताच्या नद्या चालल्या. रणकंदन जालें. ऐसे मारामारी करून हत्ती, घोडे उंट व मालमत्ता व पालख्या वजीर पाडाव करून आणिले—बीतपशील.

६५ हत्ती व हत्तीणी सुमार.	४००० घोडे सुमार.
३००००० जड जवाहीर.	१२०० उंटें सुमार.
	७००००० नगद व मोहोरा व होन
२००० कापड वोझीं.	सोनें रुपये.
	भांडीं तोफखाना सर्व ही घेतलें.
	१ कलम

वजीर पाडाव जाहाले बीतपशील.

१ सरदार व वजीर मातवर. १ लां [कं?] बाजी भोंसले १ अजलखानाचे पुत्रें.[10] १ नाटकशाळेचे[11] पुत्र १ राजेश्री झुंजारराव घाडगे १ यां खेरीज लोक कलम १ येणें प्रमाणें पाडाव[12] केले. या खेरीजही जिन्नस, मालमत्ता, गुरें ढोरें, बैल, मबलग मत्ता पाडाव केले. भांडते लोकांनीं तोंडीं तृण धरून शरण आले त्यांसि व बायका मुलें, भट ब्राह्मण, गोर गरीब अशीं अनाथ करून सोडिले राजा पुण्यश्लोक, शरणांगतास मारीत नाहीं याजकरितां त्याचे लोकांनीं ही कित्येक अनाथ सोडिले. अफजलखानाचा लेक फजल हा पायीं चिरगुटें बांधून झाडींत पळोन गेला. तसेच कित्येक भले लोक पळोन गेले. संख्या न करवे.

ऐशी फत्ते करून जय जाहाला मग राजे याणीं खानाचे पुत्रास व सरदार पळून गेले होते त्यांस धरून आणिले.[13] राजा खांसा प्रतापगडाखालीं

९. बाणाईत = बाणवाले.
१०. फजल् महमद बिन् अफजल्.
११. नाटकशाळा = ठेवलेली स्त्री, रखेली.
१२. जिवंत धरिले.
१३. कांकडे नांवाच्या एका सरदारानें अफजलखानाच्या पुत्रास प्रथम लपवून ठेविलें होतें याबद्दल शिवाजीनें त्यास कडक शिक्षा दिली.

उतरोन कुल आपले लोक व अफजलखानाचे लोक व त्याचे पुत्र भांडते माणूस होते तितकियांस भेटून, पोठाशीं धरून, दिलासा करून, भांडते लोक जे पडले होते त्यांच्या लेंकांस चौलविलें. पुत्र नाहीं त्यांच्या बायकांस निमे वेतन करून चालवावें असें केलें. जखमी जाहाले त्यांस दोनशें होन व शंभर होन, पंचवीस होन, पन्नास होन, दर असामीस जखम पाहून दिधले. मोठे मोठे लोक धारकरी जुमले होते, त्यांस बक्षीस हत्ती घोडे दिधले. हस्तकडीं, कंठमाला, तुरे, पदकें, चौकडे, मोत्यांचे तुरे, कित्येकांस बक्षीस फार दिले. ऐसें दंणें लोकांस दिधलें. कित्येकांस गांव मोकासे बक्षीस दिधले. लोक नांवाजिले. दिलासा केला.

मागें कौरवांचा क्षय पांडवीं केला, [तेव्हां] असा वीरा वीरांस झगडा जाहाला. खांसा खान राजियानें एकांगी करून मारिला. अवजुलखान सामान्य नव्हे. केवळ दुर्योधनच जातीनें होता. आंगाचा, बळाचाही तैसाच आणि दुष्ट बुद्धीनें तैसाच. त्यास एकले भीमानें मारिला. त्याचप्रमाणें [येथे राजानें] केलें. शिवाजीराजाही भीमच. त्यांनींच अफजुल मारिला. हें कर्म मनुष्याचें नव्हे ; अवतारीच होता, तरीच हें कर्म केलें. यश आलें. असें जाहालें. खानाकडील वजीर पाडाव केले होते त्यांस वस्त्रें, भूषणें, अश्व देऊन अनाथ[१५] करून सोडिले[१६]. त्याउपरी राजश्री पंताजीपतासही उदंड वस्त्रें, अश्व, अलंकार दिधले. अपार द्रव्यही दिधलें. खुशाली केली. राजगडास मातुश्रीस व सर्वांसही फत्तेची खबर लिहून पाठविली. त्यांनींही वर्तमान ऐकून साखरा वाटून, नगारे करणे केले. भाडीं मारिलीं. मोठी खुशाली केली. येणें रीतीनें राजियाकडील वर्तमान जाहालें.

त्याउपरी विजापुरास चवथे दिवशीं जासूद, हरकारे यांणीं खबर पादशाहास व पादशहा-जादीस जाहीर केली कीं, "अफजलखान खांसा मारून, शीर कापून नेलें. कुल लष्कर लुटून फस्त केलें." ऐसें सांगतांच अली अदलशाहा तक्तावरून उतरोन, महालांत जाऊन, पलंगावरि निजला. [त्याणें] बहुत खेद केला. असेंच पादशहा-जादीस खबर लागतांच पलंगावरि बैसली होती तेथेंच "अल्ला अल्ला ! खुदा खुदा !" ह्मणून अंग पलं-

१४. त्यांचें चाळविलें = त्यांचा परामर्ष घेतला. त्यांसही अधिकार नौकरी वगैरे दिल्ही.

१५. जेथें हा शब्द आला आहे तेथें मूळांत अनात (अजात) असें दिसतें.

१६ झुंजारराव घाडगा हा शाहाजीचा स्नेही होता. यास शिवाजीनें आपणाकडे राहण्याचा फार आग्रह केला. परंतु तो तें ऐकेना तेव्हां त्यास पोषाख देऊन निरोप दिला. पाडाव सांपडलेल्या सरदारांचा शिवाजी नेहमी चांगला मान मरातब ठेवी.

*साष्टी (उर्फ ठाण्या) ची बखर.

ठाणें ह्मणजे बिंबस्थान. हें राज्य फिरंगी[1] यानें घेऊन कुबुद्ध धरिली. जमीनदारांचीं वतनें बुडविलीं. गांवांचे गांव घेऊन बाटविले. किरिस्तान[2] केले. सासष्ट[3] गांवचे व आगर वसईचे बहुतेक लोक धरून बाटविले. घरांत कोणी नसले तर पोरें नेऊन बाटवावीं. असा उपद्रव महाराष्ट्रांत मांडिला. कोणी दक्षिणेंत पळून गेले. क्रियाकर्मांतराचा लोप झाला. देवधर्म बुडाला. प्रांतांतील तीर्थें, क्षेत्रें सर्व लोपलीं. देवालयें फोडून साफ केलीं. फिरंगी यानें आपलीं देऊळें बांधिलीं. फिरंगी धर्म चालवयास लागले. ब्राह्मणास मुलखांत फिरण्याची बंदी झाली. कोणी कांहीं व्रतें, उद्यापनें, होम वगैरे आरंभिलीं ह्मणजे त्यांचें घर वेढलें. शेजारीपाझारी त्या घरांत सांपडले ह्मणजे त्यांसही धरून न्यावें. उत्छाव वगैरे चोरून जीव वांचवून [लोक] करूं लागले. मुलखांत एखादे गांवीं शेंदरासा सुपारी एवढा धोंडा सांपडला ह्मणजे तो

---

* हा " साष्टी (ठाणें) ची " बखर आम्हांकडे रा० ब० महादेव गोविंद रानडे यांजकडून आली. ही मूळ प्रतीची नक्कल बाळबोध लिपींत शुद्ध लिहिलेली आहे. मूळ प्रत श्री० रा० सरनाईक इनामदार अंजूर ता० भिवंडी यांजकडे असल्याचें ही आम्हांस कळलें आहे. ही मूळ प्रत मिळवितां येणार नाहीं असें नाहीं. या गोष्टीकडे आमचे मित्र आपलें लक्ष पुरवितील अशी आशा आहे.

पोर्तुगीज लोकांनीं हिंदु लोकांवर धर्माचे बाबतींत वगैरे जुलुम केला तेव्हां रयत पेशव्यांस अनुकूल होऊन त्यांस साष्टी, वसई वगैरे मुलुख कसा प्राप्त झाला ही हकीकत या बखरींत दिली आहे.

१. फिरंगी हा शब्द ' फ्रांक ' या शद्बाचा अपभ्रंश होऊन फारसी भाषेंतून मराठी भाषेंत आला. सर्व युरोपीयन राष्ट्रांचा मुसलमान लोक याच शब्दानें व्यवहार करीत असत. येथें फिरंगी म्ह० पोर्तुगीज लोक हे होत.

हे प्रथम व्यापाराकरितां स० इ० १४९८ मध्यें मलबार प्रांतांत आले. पुढें किनाऱ्या वरचा मुलुख काबीज करूं लागले. त्यांचा पहिला गव्हरनर जनरल अल्फन्सो अल्बुकर्क याणें गोंवें हें राजधानीचें स्थळ करून, आरमार वाढवून बंदरोबंदरीं किल्ले बांधण्याचें काम सुरु केलें. हा अल्फन्सो १५१५ मध्यें मरण पावला. पुढें १६०० पर्यंत पोर्तुगीज लोकांची सत्ता दिवसें दिवस वाढत जाऊन सर्व पश्चिम समुद्रावर त्यांचा दरारा व अधिकार हीं कायम बसलीं. पुढें दुसरे युरोपीय लोक इकडे कंपन्या(मंडळ्या) बनवून व्यापारा करितां येऊं लागल्यावर यांचें माहात्म्य कमी होऊं लागलें. इतक्यांत मराठ्यांची सत्ता वाढूं लागून त्यांचे व पोर्तुगीज सरकारचें नेहमीं भांडण सुरू झालें. शेवटीं साष्टी वसई (१७३९) व चौल वगैरे मुलुख मराठ्यांनीं घेऊन त्यांनीं आपला अंमल सुरू केल्यावर पोर्तुगीज लोक गोंव्यास गेले. हल्लीं गोंवें पोर्तुगाल देशाच्या राजाच्या ताब्यांत आहे.

२. किरिस्तांन, किरिस्तांव, क्रिश्चिआं, हा शब्द क्रिस्त याचें अनुयायी जे क्रिस्तिअन (क्रिश्चन) या अर्थाच्या पोर्तुगीज शब्दाचा अपभ्रंश.

३. सहासष्ट गांव म्हणून सासष्टी, साष्टी असें नांव या बेटास पडलें.

अनुक्रमणिका

गांव नेऊन धरून बाटवावा. कोणी दुसमानगिरी करून कांहीं साक्षी उभे करावे व पाद्री जवळ जाऊन एखाद्यानें बालंट घ्यावें म्हणजे त्या गृहस्थाचें सर्व घर नेऊन बाटवावें. न्याय अन्याय पाहाण्याची रित नाहीं. असा अनर्थ मांडिला.

त्यांत पाठारे जातीचे लोक होते त्यांस फार उपद्रव करीत. वरकड शेणवी, परभू, वाणीउदमी यांस उपद्रव थोडा करीत. पहिल्यानें वांद्रें गांव अवघें धरून बाटविलें. त्यामध्यें साळोंकी म्हणून कोणी गृहस्थ होते. ते फार त्रासून, ते व त्यांचे भाऊ दोघेजण हे सर्व आपल्या मुलांबाळांसुद्धां व आपल्या हत्यारांसुद्धां कैळव्यांस[6] येऊन राहिले. तेथून अंजुरास आले. व दक्षिणेंत संभाजी[7] भोंसले राज्य करीत होता त्यांजकडे पेगर्म[8] चालविला व प्रल्हाद जोशी ब्राह्मण पाठविला. इतक्यांत संभाजी वर मोंगलानें चढाई केली. औरंगशाहा बादशाहानें संभाजी राजास धरून नेलें.[9] भोंसल्याचें सर्व राज्य विसकळीत झालें. संभाजीचा पुत्र शाहू यानें राज्य उभें केलें.[10] त्याचा बाळाजी विश्वनाथ प्रधान व श्रीपतराव प्रतिनिधी व खंडेराव दाभाडे सेनापती हे कामावर असतां निंबाजी नाईक अंजुरांत होते. यांस ६ पुत्र होते. त्यांनीं असा विचार केला कीं, आपण भोंसले यांस शरण जावें आणि आपलें राज्य सोडवावें. इतक्यांत राजा[11] मरण पावला. मग गंगाजीनाईक, वरील ६ पैकीं वडील, हा श्रीमोरेश्वरास[12] गेला. तेथें प्रसाद घेऊन कान्होजी आंगरे यांजकडे

---

४. पोर्तुगीज लोक हे 'रोमन क्याथोलिक' म्हणून जी ख्रिस्तीधर्माची मूळ शाखा, त्या शाखेचे होते. जबरदस्तीनें आपला धर्म प्रवृद्ध करावा हें त्यांचें धर्मांतील एक कलमच होतें. याकरितां 'जेसूट' नांवाचे उपदेशकांनीं एक 'इंक्विझिशन' नांवाची मोठी सभा बनविली. तिच्या शाखा मुलुखों मुलखीं स्वधर्म-प्रवृद्धीकरितां ते नेमीत असत. बंदींत टाकणें, उपाशीं मारणें, चांप लावणें, तापले तव्यावर उभें करणें, जाळणें वगैरे जे दुःख व वेदना देण्याचे अत्यंत दुष्ट उपाय तेही अमलांत आणून लोकांस बाटाविणें हा आपला धर्म असें ते मानीत. ही 'इंक्विझिशन' अर्थात् पोर्तुगीज लोकांचे इकडे राज्य स्थापन झाल्याबरोबर गागामाग आली.

५. पाद्री [पाद्रे] = (पिता) उपदेशक.

६. ठाण्याजवळ खाडी पलीकडे.

७. शिवाजीराजाचा पुत्र (१६८१-८९).

८. पेगम = प्रयत्न.

९. इ० स० १६८८|८९.

१०. शाहूची मोंगलांचे बंदांतून सुटका व त्यास राज्यप्राप्ति इ० स० १७०७|८ बाळाजी विश्वनाथ (१७०८–१७२०)

११. हा राजा संभाजी किंवा राजाराम (मरण १७००) असला पाहिजे, कारण शाहू तर पुढें वसई काबीज झाल्यावर १७४९ मध्यें मरण पावला. 'इतक्यांत निंबाजी नाईक मरण पावले' असें असतें तर संगती ठीक जमती. कदाचित् नाईक यासच 'राज्य' ह्या पदावरून राजा म्हटलें असावें.

१२. 'मोरेश्वर' हें गणपतिचें महास्थान पुण्यापासून १५|१६ कोशांवर आहे.

संसर्गदोषाचा परिहार करावा. याविशीं आज्ञा लिहिली तर अवश्यक स्वामींचे आज्ञे प्रमाणें वर्तणूक करूं.

कोणी मंत्रशास्त्री भेटतील आणि कांहीं अनुष्ठान करा ह्मणतील तर ते गोष्ट न करणें, कोणाचा मंत्र न घेणें, शिवपूजन व विष्णुपूजन व गायत्रीचा जप व वेदोक्त अनुष्ठानें करीत जाणें, ह्मणून लिहिलें; तर आज्ञे प्रमाणेंच करीत जाऊं. स्वधर्में करून आचरण करणें, कोणीं दुराचरण असतील त्यांस शासन करावें ह्मणून लिहिलें; त्यास अवश्यमेव लिहिल्या प्रमाणेंच वर्तणूक करूं.

रायांचे[1] वैभवाची वृद्धी व्हावी यास्तव आपण बहुत श्रम आज पावेतों केले, पुढें जोंपर्यंत आपण आहें तोंपर्यंत तुमच्या कल्याणास्तव श्रम करावयास अनुमान न करूं ह्मणून लिहिलें; तर राऊ स्वामींस मातापित्रांचेठायीं मानीत होते, त्यांच्या कल्याणास्तव स्वामींनीं श्रम केले तर ते गोष्टीचें अपूर्व काय आहे? बालकाचें कल्याण इच्छावें हें मातापितरांस सांगावें लागतेंसें नाहीं. पुढें ही आह्मी लेंकरें स्वामींचीं आहों. आमचें कल्याण व आमची बुद्धि उत्तम कर्मांच्या ठायीं दिवसेंदिवस [लागून] यशाची अभिवृद्धि होय, ऐसा आशीर्वाद स्वामी देतीलच, व देवाची प्रार्थना करतीलच यांत संशय नाहीं

राजश्री लक्ष्मणे शंकर, बुंदेलखंडांतील, त्यांचे हातून स्वामींकडे खर्चास रवाना करवितों. तो ऐवज स्वामींपाशीं पावता होईल, तो घेऊन उत्तर त्यांजपाशीं द्यावें. ऐवजाचा अंगीकार करावा. माघारां सर्वथा पाठवूं नये.

अकरा कावडी रामेश्वरास पाठवाव्या ह्मणून आज्ञा लिहिली; ऐशियास स्वामींनीं तेथें ब्राह्मण योजून* तेथूनच कावडी अकरा रामेश्वरास रवाना कराव्या. त्यास पैका पडेल तो लिहून पाठवावा. पाठवून देऊं.

राज्यप्राप्तीकरितां पूर्वीं सत्तावीस लक्ष दूर्वा वाहिल्या आहेत. बाकी त्र्याहात्तर लक्ष राहिल्या आहेत त्याचा विध राजश्री वासुदेव[1] दीक्षितांस ठावका आहे. तेविशीं त्यांस सांगितलें असे. ते दूर्वा देवास वाहतील.

चिरंजीव नानांस[2] आमची आज्ञा मान्य असें असेल तर, त्यांचे पत्र आज

१. रायांचें = रावाचें = बाजीरावाचें. बाजीरावास या पत्रांमध्यें पुष्कळ ठिकाणीं राया, राऊ किंवा राव असें ह्मटलेलें आढळतें.

* म्ह० काशीहून.

२. पृ० ८ पत्र २ पहा.

१ हे नारायण दीक्षित यांचे चिरंजीव. नारायण दीक्षित काशीस गेल्यानंतर वासुदेव दीक्षित हे दक्षिणेंत संस्थानचे मालक झाले.

२. बाळाजी बाजीराव.

पावेतों आह्मास आलें नाहीं त्यांचे पत्र आलियावर त्यास पत्र पाठवीत जाऊं, ह्मणून लिहिलें ; तर आज पावेतों रायांनीं स्वामीचे आज्ञेचें उल्लंघन न केलें. व आह्मांस स्वामींचे आज्ञेहून दुसरें दैवत नाहीं. तोच विचार चिरंजीव नानाचा आहे. स्वामींची आज्ञा म्हणजे केवळ दैवत असेंच मानून वर्तणूक करितील. सांप्रत त्यांच्या आमच्या नांवाचें एकच विनंतिपत्र लिहिलें आहे. स्वामींनीं त्यांस आम्हांस एकच आशीर्वाद-पत्र पाठविलें तरी कार्यास येईल. चिरंजीव नानाचा आमचा काडी इतका दुसरा विचार आहे असें नाहीं.

आजपावेतों जालें तें जालें, पत्र दिलें होतें तें फिरोन घेतलें, पुढें नवें जें प्राप्त होत जाईल त्याचा दुहोत्रा घेत जावा म्हणोन लिहिलें ; तर दुहोत्राचा करार करावा असें काय आहे ? सारांश मीळ-जोड स्वामींच्या आशीर्वादें होईल. वरकड स्वामींची सेवा जे प्रकारें करणें ते प्रकारें करण्यास अंतर सर्वथा होणार नाहीं.

सारांश स्वामींचे आज्ञेचें उल्लंघन केल्यास कोण उत्तम फल पावेल ? आह्मांस तो स्वामी वेगळें दुसरें दैवतच नाहीं. हेच बुद्धि वडिलांचे आशीर्वादेंकरून स्थिर राहील हा सिद्धांत आहे. तेणेंकरून सर्व उत्तमच होईल. यांत संशय नाहीं. कृपा पाहिजे. हे विज्ञापना.

---

[१२] श्री

वेदशास्त्र-संपन्न राजश्री वासुदेव दीक्षित स्वामींचे सेवेशीं:—

विद्यार्थी बाळाजी बाजीराव प्रधान नमस्कार विनंती उपरी येथील कुशळ जाणून स्वकीय लेखन करीत असलें पाहिजे. विशेष—काल तुम्हीं गेलेस [त ?] त्यास तुमची त्यांची बोलीचाली होऊन काय मजकूर जाला, हें तुह्मांकडून कांहींच लिहून न आलें यास्तव आजि येथें मुक्काम करून हें पत्र तुह्मांस लिहिलें असे ; तर त्याचा जाबसाल घेऊन बोली ठीक जाली असली तर तुम्हींच लौकर येणें, अथवा काय मजकूर जाला असेल तो लिहून पाठविणें त्यासारखा विचार केला पाहिजे. आजि रात्री तुमचें कांहीं

५. या मजकुरावरून हें पत्र बाजीराव मरण पावल्या नंतर लौकरच लिहिलें असावें. याजवर चिमाजी आपाही लौकरच कैलासवासी झाले.

६. दीक्षित यांजकडून पेशव्यांनीं कांहीं ऐवज कर्जाऊ घेतला असावा असें याजवरून दिसतें.

तरी लिहिलें यावें. परंतु न आलें यास्तव मुक्काम केला. आतां पत्राचें उत्तर सत्वर पाठवणें. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

पौ माघ शुद्ध ४ रविवार शके १६७२.

---

[१३] श्री

वेदशास्त्र-संपन्न राजश्री वासुदेव दीक्षित स्वामींचे सेवेशी:—

विद्यार्थी बाळाजी बाजीराऊ प्रधान कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती येथील क्षेम ताा आषाड वद्य १३ पावेतों यथास्थित असे विशेष—आपण पत्र पाठविलें तें पावले. दरगाह कुलीखान याजविशीं कित्येक प्रकार लिहिले व गाजुदीखान व राजश्री मल्हारराव होळकर व राजश्री जयाजी शिंदे यांस पत्रें लिहून पाठवावीं ह्मणून लिहिलें; तरि येविशीं पूर्वी आपण पत्र लिहून पाठविलें होतें त्यावरून पूर्वीच पत्रें लेहून पाठविलीं आहेत. तुह्मींही गुप्त प्रकारें सरदारांस पत्र लिहिणें. जे जे ये समयीं चाकरी करून दाखवितील त्यांचें बरेंच होईल यांत संशय नाहीं. आपण याचअन्वये निशा[9] करावी. भागानगराकडील[10] आपण वर्तमान लिहिलें. पुढेंही जरूर तिकडील अंतर्बाह्य ठिकाणीं लावून त्वरेनें पावते करावें. हे दिवस कामाचे फार आहेत. व नर्मदा गाजदीखान उतरले किंवा नाहीं, हेंही जलद लिहावें. कोण इकडे तिकडे हें मनास[11] आणून लिहीत असावें. बहुत काय लिहिणें हे विनंती.

पौ आषा० श्रावण शुद्ध १ शके १६७४.

---

[१४] श्री

वेदशास्त्र-संपन्न राजश्री वासुदेव दीक्षित स्वामींचे सेवेशीं:—

विद्यार्थी बाळाजी बाजीराव प्रधान—साष्टांग नमस्कार विनंती उपरी. येथील कुशळ तागाईत पौष बहुल[12] पंचमी गुरुवारपर्यंत स्वामींचे आशिर्वादें

---

७. हें पत्र कोणत्या कामाच्या संबंधें लिहिलें हें नीट समजत नाहीं.

८. निजाम उल्मुल्काचा ज्येष्ठ पुत्र जो गाजुदीखान यास हैदराबादची गादी मिळवून देण्याच्या मसलतीस अनुलक्षून हें पत्र आहे.

९. निशा = खात्री, खातरजमा.

१०. भागानगर = हैदराबाद.

११. हें मनास आणून = याजवर लक्ष ठेवून.

१२. बहुल = कृष्ण, वद्य.

करून यथास्थित जाणोन स्वकीय लिहीत असलें पाहिजे. विशेष—आपणांकडून बहुत दिवस पत्र येऊन वर्तमान कळत नाहीं तरि सविस्तर लिहीत जावें. इकडील वर्तमान तर नबाबांनीं[13] फिरंगी[14] याच्या विद्यमानें आह्मांशीं सल्ला केला. हें दुःख सर्वां अमिरांस होऊन बिघाड करावा हे इच्छा करितात. परंतु जीव कोणांत आहे? सर्वही निर्माल्य! पदरचा पैका वेंचावा, जातीनें हिंमत धरून करावेंच करावें, हे गोष्ट काळें करून कोणांतही राहिली नाहीं. खान आदिकरून सर्व[15] * * * * *

बाबुजी नाईक सातारियास जाऊन आईसाहेबांचे विचारांत मिळाले. आमचा अपकर्ष इच्छितात. उपद्रव करितात. आमच्या सरदारांकडे येऊन, बुद्धिभेद करून त्यास सातारियास न्यावे, या विचारियास आले होते. परंतु सरदार गेले नाहीं. नाईक माघारे गेले असो. नाईकांचेविशीं आमचे चित्तांत तो कांहीं नवते. असो. त्यांहीं होऊन गडबड मांडिली आहे. ते आपले कर्मानुरूप फळ पावतील. वरकड आईसाहेबांचा विचार तरि आमचे न्यून पहातात. सरदाराशीं भेदभाद करितात. मोंगलाईंत राजकारणें करितात. कोणे प्रकारें आमचें वाईट व्हावें, या विचारांत आहेत. ईश्वरच आमच्या बऱ्यावर असल्यास त्यांणीं वाईट इच्छून होणें काय? व वरकडांनीं पांचपेंच करून होणें काय? चिरंजीव रा। दादास फौजेनिशीं गुजराथेस रवाना केले ते गंगातीरांनींच गेले असतील. तिकडील मुलकाचा बंदोबस्त करून पुढें जातील. आह्मी ह र प न व ली [?] समीप पावलों. श्रीरंगपट्टण, सोंदे, बिदरूकी [हीं] स्थळें पैकियाचीं आहेत. एकाएकीं भलती गोष्ट आम्ही करीत नाहीं. कां कीं मागील पेंचपांच बहुत आहेत. मागील अर्थ पाहून जसजसा विचार करणें तसा करितों. आपले

१३. नबाब = सलाबतजंग.

१४. फिरंगी = फ्रेंच सरदार बसी. बुसीचें हैदराबादचे दरबारांत फार प्राबल्य असे.

१५. येथें मूळांत सुमारें दीड ओळ मजकुराची जागा कोरी टाकिलेली आहे.

१६. बारामतीकर. हे पेशव्यांचे नातलग असून धनकोही होते. बाजीराव मरणपावल्यावर बाबुजी नाइकास पेशवाई द्यावी अशी रघुजी भोसल्यानें शाहूच्या दरबारीं बरीच खटपट केली, परंतु ती सिद्धीस गेली नाहीं. तेव्हांपासून नाईक व भोसला हे दोघे ही बाळाजीचा द्वेष विशेष करूं लागले.

१७ आईसाहेब = ताराबाई. शाहू वारल्यानंतर हिचा नातू रामराजा सातारच्या गादीवर बसला. परंतु बाई मोठी खबरदार बायको असल्यामुळें स्वतः राज्यकारभार पाहवा व पेशव्यांची सत्ता काढून टाकावी म्हणून तिणें बरीच ढवळाढवळ केली. ह्या गोष्टीस उद्देशून वरील लेख आहे.

१८. गंगा = गोदावरी. ही दादांची सन १७५३।५४ मधील स्वारी असावी.

१९. यावरून हें पत्र कर्नाटकीं स्वारीस गेले असतां लिहिलें असें होतें.

[काव्येतिहास-संग्रह.]

२

भाऊ साहेबांची बखर.

ही अनेक प्रतींवरून शुद्ध करून अर्थनिर्णायक व अवांतर
माहितीच्या विपुल टीपांसह

काव्येतिहास-संग्रह-कर्ते

यांणीं

प्रकाशित केली.

" हतोवा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् "
भगवद्गीता.

पुणें येथें

'श्री शिवाजी' छापखान्यांत छापिली.

डिसेंबर १८७९.

अनुक्रमणिका

श्री

महाराष्ट्राच्या इतिहासाचा व भाषेचा आस्था-
पूर्वक अभ्यास करूं पाहणाऱ्या स-
ज्जनांस हा ग्रंथ परम
प्रीतीनें अर्पण
करितों.

ग्रंथ-प्रकाशक.

अनुक्रमणिका

आर्या

जेव्हां स्वपदा गेला, पुसुनि तुतें राम महिवरेश तदा ॥
या परम भक्त वत्सल । हृदयस्थ ** गहिवरे शतदा ॥ ३६ ॥
प्रभुसि वहातां करितो । जें असतें पाप भस्म देवना तें ॥
स्तव तव समर्पिला हा । करु ताप हरूनि अस्मदवनातें ॥ ३७ ॥
जेथें प्रभुचें कीर्तन । तेथें तूं वससि हस्त जोडून ॥
मोडून मन चि अन्य । व्यवहार समस्त सर्व सोडून ॥ ३८ ॥
सु समर्थ श्रीराम-प्रभुचें भक्त-रत्न कीं नाम ।
तुमचा चि भरंवसा मज । आहे बहु सफळ करितसा काम ॥ ३९॥
कर्माकडे न माझ्या । प्रभु-भक्ता आपणा कडे चि पहा ।
न क्षुधित बाल-कर्णीं । मातेचा शब्द या पेडे "चिप" हा ॥४०॥
इति श्रीमद्राम-नंदन-मयूर-विरचिता हनूमन्नुतिः संपूर्णा ।

दुर्वासभिक्षा*

आव्या.

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्वेदव्यासचरण ॥ ज्ञान देती करितां स्मरण ॥ संसार पंकांतुनि उद्धरण ॥ केलें येणें विश्वाचें ॥ १ ॥ रचिला जयनामें इतिहास ॥ चतुर्वर्गाचा निवास ॥ श्रवणपठणें भाविकास ॥ भवसागरीं तारितो ॥ २ ॥ सर्व श्रुति सर्व स्मृति ॥ जीं जीं शास्त्रें पुराणें असती ॥ त्या सकळांतें महामती ॥ भारता माजी सांठवी ॥ ३ ॥ शब्दब्रह्मसागर मथिला ॥ अमृतें इतिहासकलश भरिला ॥ साधु शिष्यांच्या हातीं दिधला ॥ जाड्य-रोगार्तां पाजाया ॥ ४ ॥ विष्णुयशक्षीरसागर ॥ भक्तमहिमासुधाकर ॥ वर्णिला व्यासदेवें सादर ॥ रस जाणती जाणते ॥ ५ ॥ अधर्में दुर्योधन क्षय ॥ पावे धर्में धर्म जय ॥ संकटीं देव करुणालय ॥ दास रक्षी हें कथिलें ॥६॥ जऱ्ही सहाय झाला देव ॥ आलें घरा महावैभव ॥ तऱ्ही आसक्त मनोभाव ॥ नसावा हें कळविलें ॥ ७ ॥ झालें राज्य निष्कंटक ॥ तऱ्ही धर्म पावे शो-

---

१ राज-श्रेष्ठ. २ पुण्य विशेष. ३ आमचें रक्षण.

* "ब्राह्मण महिमा" असें नांव या प्रकरणास जास्ती शोभलें असतें. १ भारत. २ चंद्र.

क ॥ त्यासि सांगे भीष्म विवेक ॥ पर्वद्वयविस्तरें ॥ ८ ॥ शांतिपर्वी आपद्धर्म ॥ राजधर्म मोक्ष-धर्म ॥ आनुशासनिकीं दानधर्म ॥ उपदेशिले विस्तरें ॥ ९ ॥ चतुर्वर्गाचा विवेक ॥ पर्वद्वयीं आलौकिक ॥ श्रवणमात्रें नासे शोक ॥ ऐसें कौतुक उपदेशी ॥ १० ॥ दानधर्मी आधी अंती ॥ कथिली हरिहरांची भक्ति ॥ स्पष्ट जाणती महामती ॥ अभेद शुद्ध प्रसाद ॥ ११ ॥ श्रीमद्विष्णुसहस्रनाम ॥ शेवटीं सांगे साधूत्तम ॥ त्या ही वरी बोले परम ॥ प्रेमें ब्राह्मण-माहात्म्य ॥ १२ ॥ व्यास पराशर वसिष्ठ ॥ वाल्मीकी गाधिज ऐसे ऋषिष्ठ ॥ श्रवण करिती परम श्रेष्ठ ॥ श्रुतिस्मृतींचे सागर ॥ १३ ॥ जान्हवी देवी ज्याचें पाद्य ॥ जो कीं उपनिषत्प्रतिपाद्य ॥ ऐको बैसे तो जगदाद्य ॥ वासुदेव ही त्या कथा ॥ १४ ॥ धर्म विचारी जोडुनि हस्त ॥ भीष्म निवारी संशय समस्त ॥ प्रश्नोत्तरें बहु प्रशस्त ॥ उदार वक्ता श्रोता ही ॥ १५ ॥ समीप जाणोनि निधन ॥ पिता जैसें आपुलें धन ॥ पुत्रहस्तीं सावधान ॥ असतां अर्पी प्रेमानें ॥ १६ ॥ तैसें देवैव्रतें निर्मल ॥ धर्मासि कथिलें ज्ञान अखिल ॥ केलें इतरांचें ही कुशल ॥ धर्मनीतीनिपुणानें ॥ १७ ॥ धर्म ह्मणे गा अतुळप्रतापा ॥ ज्ञानसागरा कुरु कुळदीपा ॥ पितामहा मायबापा ॥ धन्य झालों उपदेशें ॥ १८ ॥ आतां पुसतों महाराजा ॥ उरला एक संशय माजा ॥ तो दूर करीं महाभुजा ॥ तुज भागविलें उदंड ॥ १९ ॥ पूज्य वंद्य मुख्य कोण ॥ कोणा वंदिसी तूं आपण ॥ एवढें सांगोनि करी निपुण ॥ मजला पूज्य पूजनीं ॥ २० ॥ भीष्म ह्मणे भला गा पुत्रा ॥ बरा प्रश्न केला पवित्रा ॥ सद्गुणभ्रमरांच्या शतपत्रा ॥ योग्य पुससी धर्मज्ञा २१ सर्वां मध्यें पूज्य ब्राह्मण ॥ हें तूं निश्चयें करूनि जाण ॥ वाहतों पुत्रा तुझीच आण ॥ संशय कांहीं न धरावा ॥ २२ ॥ ब्राह्मणांचे नमितां पाय ॥ आयुष्याचा नाश न होय ॥ यांच्या ठायीं जैसा तनय ॥ धरोनि विनय वर्तावें ॥ २३ ॥ ब्राह्मणांची सेवा नौका ॥ भवसागरीं तारिते लोकां ॥ यांचे पाय जोडितां धोका ॥ काळाचा ही असेना ॥ २४ ॥ सर्वविद्याकळाधर ॥ अनर्घ्यसद्गुणरत्नाकरें ॥ यांतें ब्रह्माहरिहर ॥ परमादरें पूजिती ॥ २५ ॥ ब्राह्मण देवांचे ही देव ॥ आम्ही पत्नी ब्राह्मण धव ॥ यांच्या आश्रयें गौरव ॥ क्षत्रिय सर्वत्र पावती ॥ २६ ॥ ब्राह्मणवर्ण हें मस्तक ॥ इतर हस्तपादादिक ॥ असो राजा अथवा रंक ॥ गतमस्तक तें शव ॥ २७ ॥ शोभा पराक्रम जीवन ॥ लोकांत जसें मस्तकाधीन ॥ तैसें नसतां ब्राह्मणभजन ॥ अमंगळ वर्ण सर्व ही ॥ २८ ॥ ऐक धर्मा कथा आतां ॥ पूर्वी; अर्जुनें भ-

---

३ भीष्म. ४ कमळ. ५ चंद्र. ६ अमूल्य. ७ सागर. ८ पति. ९ सहस्रार्जुनें.

जला दत्ता ॥ वरसामर्थ्यें आली सत्ता ॥ सागरांत पृथ्वीची ॥ २९ ॥ तो सहस्रार्जुन पावे गर्व ॥ मानी तुच्छ लोक सर्व ॥ ह्मणे श्रेष्ठ मी मज गौरव ॥ विप्रांहुनी बहु योग्य ॥३०॥ ब्राह्मण माझ्या आश्रयें ॥ न पावती संसारीं भयें ॥ यांचा पाळक मी निश्चयें ॥ गोप जैसा पशूंचा ॥ ३१ ॥ तें ऐकतां कोपला पवन ॥ ह्मणे तूं केवळ ज्ञानहीन ॥ अर्जुना हो सावधान ॥ बोलतां जिव्हा झडेल ॥ ३२ ॥ मूर्खा ब्राह्मण भास्कर ॥ तूं खद्योत पामर ॥ आपला आपण बडिवार ॥ करितां लज्जा तुज नसे ॥ ३३ ॥ अर्जुन ह्मणे रे तूं कोण ॥ ब्राह्मणमित्रा दावीं वदन ॥ येरी ह्मणे मी पवन ॥ देवदूत गर्विष्ठा ॥ ३४ ॥ हैहेय[11] ह्मणे रे पवना ॥ फार वाखाणीसी ब्राह्मणा ॥ कोण तो गु्‍ तुझिया नयना ॥ ज्यांचा आला अद्भुत ॥३५॥ बोलसी धरूनि विप्रपक्ष ॥ आपलें तरी महत्व रक्ष ॥ गोष्टी सांगोनि काय लक्ष ॥ ब्राह्मण प्रत्यक्ष याचक ॥ ३६ ॥ वायु ह्मणे रे कृतघ्नवरा ॥ पावलासि ज्या पासूनि वरा ॥ तो दत्त कोण पामरा ॥ गुरूचा विसर नसावा ॥ ३७ ॥ ऐक ब्राह्मणांचें बळ ॥ मग तूं वर्णी क्षत्रियकुळ ॥ श्रवणा योग्य नव्हसी खळ ॥ परी सांगावें लागलें ॥ ३८ ॥ पूर्वीं अंगराज यजमान ॥ कश्यपाला पृथ्वीदान ॥ देवूं ह्मणे तें जाणोन ॥ दुःख पावी[12] मेदिनी ॥३९॥ कन्या न शिवे वृद्धा वरा ॥ तैसी कश्यपाला धरा ॥ ह्मणे देतां जाईन घरा ॥ ब्रह्मदेवा पितयाच्या ॥ ४० ॥ तें कश्यप समजे मनीं ॥ अंतरीं शिरोनि ते मेदिनी ॥ तीस सहस्र वर्षें मुनी ॥ धरिता झाला निज तेजें ॥ ४१ ॥ बाहेर जैसा तैसा चि होता ॥ कोण्हा न कळतां देवापितौ ॥ ऐसें कौतुक दावूनि चित्ता ॥ त्या पृथ्वीच्या लाजवी ॥ ४२ ॥ मग ती धरणी जोडी हात ॥ करी लाजोनि पणिपात ॥ चुकलें कन्या मी तूं नात ॥ क्षमा समर्थें करावी ॥ ४३ ॥ काश्यपी भूमि यास्तव ह्मणती ॥ ऐसा कश्यप उदारकीर्ति ॥ कोणा क्षत्रियाची शक्ति ॥ ऐसी असे तूं सांगें ॥ ४४ ॥ सोमें पूर्वीं आपुली कन्या ॥ दिल्ही उतथ्या विश्वमान्या ॥ भद्राभिधाना परम धन्या ॥ रूपें गुणें अप्रतिमा ॥ ४५ ॥ ती खेळतां उपवनीं ॥ वरुणें नेली चोरूनि ॥ तें जाणोनि नारदमुनी ॥ उतथ्यातें जाणवी ॥ ४६ ॥ उतथ्य ह्मणे नारदा ॥ तूं च जावूनि सांग त्या मंदा ॥ आकंठ भक्षितां विषकंदा ॥ कोणी नाहीं वांचला ॥ ४७ ॥ नारद सांगे तथापि वरुण ॥ न सोडी जैसी गांठी कृपण ॥ ह्मणे सुधापात्र कोण ॥ तृषाक्रांत त्यागील ॥ ४८ ॥ झाला संग मिळालें मन ॥ वियोग न सोसे अर्धू क्षण ॥ नारदस्वामी तुह्मी

---

१० काजवा. ११ सहस्रार्जुन. १२ पृथ्वी. १३ कश्यप. १४ अमृत.

सुजाण ॥ समजावूनी जा सांगा ॥ ४९ ॥ नारद सांगे उतथ्यापासीं ॥ देत नाहीं भद्रा पैंशी ॥ सामें वदतां मज कंठासी ॥ धरूनि वरुणें लोटिलें ॥५०॥ कोपें खळवळला उतथ्य ॥ ह्मणे अयुष्य सरलें तथ्य ॥ तरीच आग्रहें सेवितो अपथ्य ॥ वारितां ही सद्वैद्यें ॥ ५१ ॥ मग त्या उतथ्यें मुनिराजें ॥ आपुल्या महातपस्तेजें ॥ केलें कौतुक तें सहस्रभुजें ॥ अर्जुना त्वां परिसावें ॥ ५२ ॥ सहा लक्ष [१५]हैदां भीतरी ॥ होती वरुणाची जी पुरी ॥ त्या उदकातें शुष्क करी ॥ कल्पक्षयीं रवि जसा ॥ ५३ ॥ वरुणपुरातें सागर ॥ सोडूनि पळे बहु सत्वर ॥ दुराचारीयाचा सेजार ॥ सोडी जैसा सज्जन ॥ ५४ ॥ तेव्हां वरुणाचे आप्त जन ॥ ह्मणती द्यावें ब्राह्मण-धन ॥ हटें न देतां आमुचें जीवन ॥ शोषील तो काळार्क ॥ ५५ ॥ तथापि जळेश्वरें न सोडी लोभा ॥ उतथ्यमुनी करी क्षोभा ॥ ह्मणे मूर्खा काय शोभा ॥ तुज जायाच्या भूषणें ॥ ५६ ॥ त्या वरुणाच्या पुरी प्रती ॥ जात होती सरस्वती ॥ तीतें ह्मणे तो मुनिपती ॥ सोडूनि देश हो गुप्त ॥ ५७ ॥ आज्ञा मुनीची मस्तकीं वंदी ॥ गुप्त होय सरस्वती नदी ॥ जळाचा लेश उरों नेदी ॥ [१८]ऊखर केला तो देश ॥ ५८ ॥ ऐसा होतां निर्जळ देश ॥ भय पावला नदीनदेश[१९] ॥ मस्तकीं धरी मुनि-निदेश ॥ सामर्थ्य कांहीं चालेना ॥ ५९ ॥ अद्यापि मैरुदेश निर्जळ ॥ तेथें पूर्वी वरुण-स्थळ ॥ रूक्ष झालें धरणी-तळ ॥ मुनींद्राच्या प्रतापें ॥ ६० ॥ वरुणें भद्रानामक सती ॥ नेऊनि अर्पिली उतथ्या प्रती ॥ वंदूनि ह्मणे कोप चित्तीं ॥ शरणागताचा न धरावा ॥ ६१ ॥ उतथ्य म्हणे अगा वरुणा ॥ भिवों नको केली करुणा ॥ पंगू म्हणों नये अरुणा ॥ अंधकारें सर्वथा ॥ ६२ ॥ कोठें गेला वीर्यमद ॥ जेणें अपमानिला नारद ॥ पुढें तरी ब्राह्मणपद ॥ अभयप्रद स्मरावें ॥ ६३ ॥ बळवंताचें निज धन ॥ पोटिशीं धरूनि करितां यतन ॥ न जिरे केलिया हो रोदन ॥ लोक हांसती ऐकोनी ॥ ६४ ॥ माझी पत्नी म्यां साधिली ॥ तुझी शक्ति वायां गेली ॥ जा तुज वरी म्यां दया केली ॥ ऐसें ह्मणे उतथ्य ॥ ६५ ॥ ऐसें उतथ्याचें तेज ॥ अर्जुना म्यां कथिलें तुज- ॥ तूं ही बोलावें बाहुजें[२१] ॥ ब्राह्मणांहुनि जो श्रेष्ठ ॥ ६६ ॥ अगस्त्यब्राह्मणाचा महिमा ॥ आतां परिसावा नृपोत्तमा ॥ असुरीं जिंकिला सूत्रामों[२२] ॥ सर्व देवां समवेत ॥ ६७ ॥ फिरती देव धरणी वरी ॥ भ्रष्टैश्वर्य मानवा परी ॥ स्वधास्वाहाभाग[२३][२४] अरी ॥ बलात्कारें भोगिती ॥ ६८ ॥ अगस्त्यासि गेले शरण

---

१५ वरुण. १६ डोह. १७ वरुण. १८ उकिरडा. १९ वरुण. २० मारवाड. २१ क्षत्रिय. २२ इंद्र. २३ पितृभाग २४ हविर्भाग.

धरिती माथां मुनीचे चरण ॥ सांगतां दुःख तो सकरुण ॥ अभय देता जाहला ॥ ६९ ॥ तृणा मध्यें जैसा अनळ ॥ पेटला कोपें महाबळ ॥ गगना पासूनि जैसे टोळ ॥ जाळूनि पाडी अतुरातें ॥ ७० ॥ कांहीं राहिले दानव शेष ॥ सेविती धाकें दक्षिण देश ॥ कोपला जाणों व्योमकेशें[25] ॥ त्रिपुरावरी देवार्थ ॥ ७१ ॥ कांहीं होते धरणीतळीं ॥ अश्वमेध-यज्ञस्थळीं ॥ त्यांतें यजमान तेव्हां बळी ॥ अभय देता न हला ॥ ७२ ॥ ते मात्र वांचविले दानव ॥ ऐसा अगस्त्याचा प्रभाव ॥ ऐसा कोणी महानुभाव ॥ क्षत्रिय कोठें सांगपां ॥ ७३ ॥ वसिष्ठाचा महिमा नृपा ॥ ऐक सांगतों करूनि कृपा ॥ खलीनाम दानव प्रतापा ॥ ब्रह्मवरें पावले ॥ ७४ ॥ होतां ब्रह्मदेवाचा वर ॥ तेणें अमृत सरोवर ॥ ज्यांत बुडवितां शव सत्वर ॥ जिवंत होय क्षणमात्रें ॥ ७५ ॥ देव करिती दीर्घसत्र ॥ व्रतनियमें ते कर्शित-गात्र ॥ जाणोनि त्यांतें ते अमित्र ॥ ह्मणती व्यसनीं मारावे ॥ ७६ ॥ खलीदानव महावैरी ॥ घेऊनि धांवले मोठे गिरी ॥ देव समरीं परम घोरीं ॥ जे जे मृत्यु पावले ॥७७॥ सरोवरीं टाकिती प्रेत ॥ तत्क्षण होती ते जिवंत करिती निर्जरांचों घात ॥ संकट मोठें मांडलें ॥ ७८ ॥ इंद्रास शरण गेले सुर ॥ ह्मणती काय करावा विचार शक्र ह्मणे मुनीश्वर ॥ वासिष्ठ आह्मां रक्षील ॥ ७९ ॥ वसिष्ठा प्रति ह्मणती रक्षीं ॥ केला पराभव विपेक्षीं ॥ आमुच्या सेनांचिया लक्षीं ॥ समर्थ नाहीं एक ही ॥ ८० ॥ वसिष्ठ ह्मणे धरा धीर ॥ रक्षील सर्वांसि सर्वेश्वर हे काय मज पुढें पामर ॥ पहा तपःसामर्थ्य ॥८१॥ कोपला साक्षात्प्रळयरुद्र ॥ खवळला कल्पांतीं समुद्र ॥ दग्ध केले सर्व हा क्षुद्र ॥ मुनीश्वरें ते असुर ॥ ८२॥ कैलासासि जातां गंगा ॥ मुनीश्वरें ती महाभागा ॥ आज्ञापिली सरोवरभंगा ॥ करावया ते काळीं ॥८३॥ गंगेनें तो सरोवर ॥ येऊनि भंगिला सत्वर ॥ सरयूनाम पावे सुर ॥ मुनीश्वरातें वर्णिती ॥ ८४ ॥ रक्षिले वसिष्ठें सेंद्र देव ॥ ऐसा अद्भुत विप्र-प्रभाव ॥ ऐसा कोण्ही भूमिर्धव ॥ असेल तरी सांग तूं ८५ अत्रिचें हा तपोवीर्य ॥ रक्षी देवांचें ऐश्वर्य ॥ तें चि आतां महाश्चर्य ॥ अर्जुना तुजला सांगतों ॥८६॥ देवां दानवासीं रण ॥ पूर्वी होय लोमहर्षण ॥ राहूनें केलें तेज क्षीण ॥ चंद्रार्कांचे प्रतापें ॥ ८७ ॥ तेव्हां पडलें निबिड तम ॥ देव पावले समरीं भ्रम ॥ दानवांहीं न करितां श्रम ॥ सहजें सुर जिंकिले ॥८८॥ करिती अत्रीची प्रार्थना ॥ ह्मणती स्वामी तपोधना ॥ अभय द्यावें अमरजना ॥ नेलें दानवीं यश सारें ॥८९॥ अत्री भास्कर सुधाकरें[30] ॥ स्वयें होय तपःसागर ॥ प्रथमरूपें मुनीश्वर ॥ दानवांशीं झगटला ॥ ९० ॥ प्रकाश

---

२५ शिव. २६ देव. २७ शत्रु. २८ पति. २९ शहारे येण्यासारखे. ३० चंद्र.

केला नाशिलें तिमिर ॥ दानवासीं करितां समर ॥ देव ही झाले युद्धीं समोर ॥ मारिले शत्रु प्रतापें ॥ ९१ ॥ रक्षिले देव केला विजय ॥ झाला दानवांचा क्षय ॥ चंद्रार्क पावले बलोदय ॥ सुरसमुदाय तोषविला ॥९२॥ अग्नी सहा_य तपोधन ॥ चर्मवल्कल ज्याचें वसन ॥ फळभक्षणें रक्षी प्राण ॥ त्याचें सामर्थ्य हें ऐसें ॥ ९३ ॥ ऐसा क्षात्रियांत कोणी ॥ असेल तरी बोल वाणी ॥ किंवा जोडूनि दोन्ही पाणी ॥ च्यवनप्रताप परिसावा ॥ ९४ ॥ अश्विनी कुमार सोमपान ॥ करोत ऐसें म्हणे च्यवन ॥ शक्र म्हणे एवढें वचन ॥ आ-ह्मां पासीं न चाले ॥ ९५ ॥ येरी ह्मणे आमुचा बोल ॥ कल्पांतीं ही नोहे फोल ॥ सूर्यपुत्रे[32] हे ही सुशील ॥ योग्य सोमप्राशनीं ॥ ९६ ॥ न ये इंद्राच्या तें मना ॥ करावया च्यवनाच्या हनना ॥ झाला सिद्ध निर्दय-मना ॥ पर्वत-वज्र घेऊनी ॥ ९७ ॥ च्यवनें प्रोक्षोनि मंत्रित अंभें[33] ॥ केला शक्राचा भुज-स्तंभ ॥ ज्याणें वधिलें पाकजंभ[34] ॥ मंत्रे तो शक्र खिळिगेला ॥ ९८ ॥ निर्मिला मंत्रप्रतापें मद ॥ कृतांतारिखा अति उन्मद ॥ ज्याचे शत योजन रद[35] ॥ दंष्ट्रीं[36] द्विशत योजनें ॥ ९९ ॥ तेणें ऐसें पसरिलें मुख ॥ देवां सहित शतमख[37] ॥ जिव्हां मुळीं पहिला धाक ॥ होय सर्व लोकांसि ॥ १०० ॥ शक्रासि ह्मणती समय अमर ॥ करावा मुनिला नमस्कार ॥ आग्रह करितां सहपरिवार ॥ भस्म आतां होतसों ॥ १०१ ॥ इंद्रें दोन्हीं कर जोडुनी ॥ नमस्कारिला च्यवन मुनी ॥ सोमपानीं त्या पासुनी ॥ योग्य केले सुरवैद्य ॥ १०२ ॥ मदाचे केले भाग च्यारी ॥ अक्ष[38] मृगया पान[39] नारी ॥ येथें ठेवी ह्मणोनि चतुरीं ॥ व्यसन चतुष्टय न धरावें ॥ १०३ ॥ ऐसा क्षत्रिय महाभाग ॥ असेल तरी अर्जुना सांग ॥ वृथा गर्वभारें उत्तमांग[40] ॥ सिणवावें हें अनुचित ॥ १०४ ॥ जेव्हां मदें गिळिले देव ॥ तेव्हां कपनामक दानव ॥ हरिती देवांचें वैभव ॥ धरा हरिली च्यवनानें ॥ १०५ ॥ ब्रह्मा विनाविला अमरीं ॥ आह्मीं अशक्त कपांच्या समरीं ॥ संकट नाशीं उपदेश करीं ॥ पदच्युत जाहलों ॥ १०६ ॥ ब्रह्मा ह्मणे परित्राण ॥ तुमचें करितील सुब्राह्मण ॥ त्यासि जावें सत्वर शरण ॥ माथां चरण धरावे ॥ १०७ ॥ अमरीं धावोनि धरितां पाय ॥ ब्राह्मण ह्मणती सांगा काय ॥ दिधलें मागाल तें अभय ॥ आहे बोला हृद्गत ॥ १०८ ॥ देव ह्मणती दानव कप ॥ त्यांहीं हरिलें त्रिविष्टप[41] ॥ आमचा न चाले प्रताप ॥ तुह्मीं सकृप व्हा आतां ॥ १०९ ॥ ब्राह्मणांहीं दिलें अभय ॥ केला कपक्षय निश्चय ॥ कळतां दानवांहीं सामनय ॥ तेथें कांहीं योजिला ॥११०

---

३१ हस्त. ३२ अश्विनीकुमार. ३३ उदक. ३४ राक्षस विशेष. ३५ दांत. ३६ दाढा. ३७ इंद्र. ३८ फांसे. ३९ मद्यपान. ४० शिर. ४१ त्रैलोक्य.

धनीनामा धाडिला दूत ॥ तो ब्राह्मणांतें भेटे त्वरित ॥ म्हणे तुम्हां ऐसे सद्वृत्त ॥ कपे[21] ते कैसें जिंकाल ॥ १११ ॥ जाणती वेद करितो याग ॥ सर्व भूतीं संविभाग ॥ सत्य बोलती महाभाग ॥ ते कप कैसे जिंकाल ११२ वृथा मांस वृथा दारा ॥ न सेविती वृथाचारा ॥ गुरूच्या चरणाब्जीं धरिला थारा ॥ ज्यांच्या चित्तभ्रमरांहीं ॥ ११३ ॥ रजस्वलेशीं न रमती ॥ प्रदीप्त पावकीं होमिती ॥ दिवसा निद्रा करिती ॥ ते कप केसे जिंकाल ॥११४॥ ऐसे कपांचे सद्गुण ॥ धनीदूत नीति निपुण ॥ वर्णी त्याचें कल्नि श्रवण ॥ म्हणती ब्राह्मण सक्रोध ॥ ११५ ॥ जे देव ते आम्ही द्विज ॥ दूता सत्य सांगतो तुज ॥ जिंकूं कपांतें युद्धीं सहज ॥ ऐसें चि त्यांसि सांगावें॥११६॥ कपांसीं विप्रांसीं झालें रण ॥ सर्व दानव झाले क्षिण ॥ विजयश्रीनें ते ब्राह्मण ॥ रणस्वयंवरीं वरियेले ॥ ११७ ॥ ऐसा ब्राह्मणांचा प्रताप ॥ नाशी सुरासुरांचा दर्प । गौतमें शक्रासि देऊनि शाप ॥ कृपा केली पुन्हरपी ॥ ११८ ॥ अंगिरा शापी हुताशना ॥ आहे ठावें महाजनां ॥ अगस्त्य करी सिंधुप्राशना ॥ ऐकिलें असेल हें त्वां हीं ॥ ११९ ॥ ब्राह्मण शापें लवणोदैक[23] ॥ झाला नदींचा नायक ॥ तालजंघ क्षत्रियांतक ॥ और्वब्राह्मण विख्यात ॥ १२० ॥ दडकांचा राज्यनाश ॥ ब्राह्मणें केला निःशेष ॥ तूं हीं झालासी वराधीश ॥ दत्तात्रेयप्रसादें ॥ १२१ ॥ ब्राह्मण असो कैसा तरी॥ गर्भस्थास ही नमस्कारीं ॥ कांहीं काळ वैभव जरी ॥ भोगावेसें वाटेल ॥ १२२ ॥ अर्जुन म्हणे गा जगत्प्राणा[24] ॥ सावध केलें मज सुजाणा ॥ भजेन सर्वस्वें ब्राम्हणां ॥ ब्राह्मण माझे कुळदेव ॥ १२३ ॥ तुझा बोधसुधाकरें[25] ॥ उदय पावतां मोहांधकार ॥ कैसा राहेल दया फार ॥ केली हानी चुकविली ॥ १२४ ॥ वायु म्हणे गा विचक्षणा ॥ क्षत्रधर्म सर्व ब्राह्मणा ॥ रक्षीं आपुल्या इंद्रियगणा ॥ फार न लगे सांगावें ॥ १२५ ॥ भृगुवंशव्यजनापासुनी[26] ॥ भय होणार आहे म्हणोनि ॥ आपुला प्रतापदीप हानी ॥ न पावे तें करावें ॥ १२६ ॥ दानधर्मीं पवनार्जुन ॥ संवाद ऐसा परम पावन ॥ यातें ऐकतील सज्जन ॥ ब्राम्हणभक्त आदरें ॥ १२७ ॥ श्रीरामनंदन मयूरेश्वर ॥ ब्राम्हणांचा निजकिंकर ॥ न करितां ग्रंथाचा विस्तर ॥ वदलायश विप्रांचें ॥ १२८ ॥ पवनार्जुनांचा संवाद ॥ ऐकोनि पावला आनंद ॥ धर्म श्रवणीं लागतां स्वाद ॥ कर्णवदना ओढवी ॥ १२९ ॥ पुन्हां सांगा विप्रमहिमा ॥ करुणासागरा नृपोत्तमा ॥ धर्म ह्मणे सुधासमा कथा सुखें सेवूंदे ॥ १३० ॥ भीष्म ह्मणे गा धर्मराया ॥ ब्राम्हणभक्ता धर्मतनया[27]॥ धन्य तूं श्रोता

२१ राक्षस विशेष. २३ समुद्र. २४ वायु. २५ चंद्र. २६ पंखा. २७ यम.

माझ्या हृदया ॥ आनंद वाटे सांगतां ॥ १३१ ॥ परि मी वृद्ध बाणक्षत ॥
रणीं पडलों जैसें प्रेत ॥ बोलतों तोषें परंतु श्रांत ॥ क्षणक्षणां होतसें ॥१३२
॥ यास्तव ब्रम्हण्य देव हरी ॥ यासि हा तूं प्रश्न करीं ॥ सांगेल विप्रमहिमा
[४८]मुरारी ॥ जगद्गुरू स्वमुखें चि ॥ १३३ ॥ धर्म विनवी कृष्णनाथा ॥ म्हणे
पुरवीं मनोरथा ॥ तुझ्या वदनें ब्राह्मण कथा ॥ परिसावया इच्छितों ॥१३४॥
कृष्ण म्हणे धर्मराया ॥ ऐक बापा सद्गुणालया ॥ जे म्यां पूर्वी रुक्मिणीतन-
[४९]यीं ॥ कथिली कथा निजमुखें ॥ १३५ ॥ ब्राम्हणांहीं आणिला कोप ॥ प्र-
द्युम्न पावला संताप ॥ तो मज पुसे यदुकुळदीप ॥ तें चि तुजला सांगतों ॥
१३६॥ ब्राम्हणांतें भजतां नित्य ॥ सेवा करितां जैसा भृत्य ॥ मला सांगा स्व-
मुखें सत्य ॥ विप्रभजनीं फळ कोण ॥१३७॥ भाव जैसा शिवार्चनीं ॥ तैसा
चि ब्राम्हणांच्या भजनीं ॥ स्वयें पूज्य त्रिभुवनीं ॥ विप्र जनीं कां लवतां ॥
१३८॥ साहतां विप्रांचे अन्याय ॥ धांवोनि धरितां मस्तकीं पाय ॥ भिक्षुकां-
च्या भजनीं काय ॥ फळ होतसे तें सांगा ॥ १३९ ॥ ऐसें ऐकोनि प्रद्युम्न-
वचन ॥ मग मी जाणोनि त्याचें मन ॥ स्वानुभावाचें केलें कथन ॥ कीं तो
व्हावा सावध ॥ १४० ॥ वत्सा विप्रमहत्व तुज ॥ सांगतों ऐक मनींचें
गुज ॥ माझ्या पुत्रांत महाभुज ॥ तुं चि योग्य या उपदेशा ॥ १४१ ॥
ब्राह्मण माझें निज धन ॥ ब्राह्मण कल्याणांचें निधान ॥ ब्राह्मणांचें चरणा-
र्चन ॥ परम पावन सर्वांसी ॥ १४२ ॥ विप्रप्रसादें रणांगणीं ॥ जिंकितों
मी शत्रुश्रेणी ॥ लोकत्रयीं चक्रपाणी ॥ मान्य विप्रप्रसादें ॥ १४३ ॥
आमुचा आराध्य महेश्वर ॥ तो चि स्वयें धरणीसुर ॥ समुद्रोदरीं माझें
पुर ॥ ब्राह्मणवरें तरलेंसे ॥ १४४ ॥ जे जे ब्राह्मणांचे दास ॥ ते ते जयल-
क्ष्मीचे निवास ॥ रक्षितें संकटीं यदुकुळास ॥ विप्रप्रसाद सत्कवच ॥१४५॥
आयुष्य कीर्ति यश बळ ॥ ब्राह्मणपूजेचें हें फळ ॥ इतुकें चि नव्हेगा केवळ ॥
आत्मज्ञान हे देती ॥ १४६ ॥ उपमन्युच्या आशीर्वचनें ॥ दर्शन दिधलें
त्रिलोचनें ॥ पोटा आलासि तूं वरदानें ॥ महेश्वराच्या कुळदीप ॥ १४७ ॥
वसुदेव ब्राह्मणसेवक ॥ माझा आजा हा देवक ॥ तुझा मातामह भीष्मक ॥
ब्राह्मणभक्त विख्यात ॥ १४८ ॥ एकदा श्रीदुर्वासामुनी ॥ द्वारकापुरीं ये-
ऊनी ॥ कौतुक करिता झाला जनीं ॥ तें चि पुत्रा परिसावें ॥ १४९ ॥
आहेत जे हे सर्वलोक ॥ लोकपाळ जे इंद्रादिक ॥ ते संपूर्ण ब्राह्मणपूर्वक ॥
कैसें यातें न भजावें ॥ १५० ॥ ब्राह्मणांचा कोप कांहीं ॥ धरितां कल्याण
होणें नाहीं ॥ नौका फोडोनि कोण भुजांहीं ॥ सागरातें तरेल ॥ १५१ ॥

---

४८ कृष्ण. ४९ प्रद्युम्न. ५० सेवक. ५१ ब्राह्मण.

दुर्घट हा भवसागर दुस्तर कोण करील तयासि उपाया ।
होइं तरी शरणागत स्वागत लक्षुनियां धरि श्रीगुरु-पायां ॥ १ ॥
नाभि-सरोरुहिं[1] गंध असोनि न जाणुनि हिंडतसे मृग रानीं ।
कंठ-मणी निज कांठं असोनि परा पुसतो .... डुळुनि पाणी ॥
काम-दुघो[2] निज आंगणिं नेणुनि मागतसे मज तक्र शिराणी[3] ।
तेविं सदैव न जाणति हें गुज अंतरिं राघव चिन्मय खाणी ॥ २ ॥
प्रार्थिलियाविण दुःख तसें सुख निश्चित ऐसें जयासि कळे ।
त्यांचेचि[4] एक मुकुंद-पदीं मन होउनि स्थीर कदां न टळे ॥
श्रीहरि-भक्तिच दुर्लभ आणिक होणार तें तों कदा न टळे ।
या करितां वय हें ह्मणे वामन ओंजळिचें जळ जेवि गळे ॥ ३ ॥
दुःखचि तें सुख मागुनि इच्छिसि दुःखचि तें अपणा न कळे ।
जों वरि तें न कळे सुख जों मन श्रीगुरुचे चरणीं न मिळे ॥
त्राह्म सुखा धरितां हि न सांपडे दूरि जसें मृगनीर[5] पळे ।
वेंचतसे वय हें ह्मणे वामन चाळणिचें जळ जेवि.... ॥ ४ ॥
दुर्लभ मानव देह तयांत हि दुर्लभ तें किति काळ जिणें ।
त्यांत हि दुर्लभ संत-समागम काय जिणें हरि-भक्ति-विणें ॥
ज्यांसि हरि प्रिय जे हरिचे प्रिय भेटति ते जगदात्मपणें ।
दुर्लभ दुर्लभ तें ह्मणे वामन जे मन शोधिति विष्णु गुणें ॥ ५ ॥
जधवरी मन धांवडिशी तरि त्याहुनि ही तुं पुढें असशी ।
ऐसें असोनि हि आत्म शरीर हें अपुलें मानुनि कां बससी ॥
दीसत सर्व अविद्य हि पूर्वक शुक्तिवरी[6] रजता भुलसी ।
नास्तिक हें सुख दुःख हि मानुनि बा कवणावरि रे रुससी ॥ ६ ॥
शिष्य गुरू बहु मेळविती परि दुर्लभ तो जगिं शिष्य करी ।
ब्रह्मचि होउनि शेष उरे तरि ते खुण शिष्यपणाचि खरी ॥
मंत्र हि देतिल जे शिकवीतिल नाटक काव्य कव्या कुसरी ।
ते हि गुरुपरि श्रीगुरु वांचुनि शिष्यपणाचि असेचि उरी ॥ ७ ॥
नित्य अनित्य अनात्म निषेधुनि सत्य-सुखात्मपणें मिरवी ।
जो अविशेष चिदंबुधिचा रस विश्व तरंगपणें स्फुरवी ॥

---

१ नाभिकमळीं. २ कामधेनु. ३ आयड. ४ चें=चें (जेथें दीर्घ अक्षर असून छंदाकरितां-ह्रस्व असल्याप्रमाणें वाचावें लागतें तेथें ‿ अशी खूण केली आहे.) ५ मृगजळ. ६ मोत्याची शिंप.

तो सुख-कल्प-तरूचि जगद्गुरू देह विदेहपणें उरवी ।
फुंकित कान दुकान हि जैं स्थळिं हे पदवी न दिसे बरवी ॥ ८ ॥

एक घटीं नभ तें सकळां घटिं तें चिमटीं नभ हें तों खरें ।
पाहसि आत्म-शरीर जसें जग पाहसि सर्व हि पाहिं बरें ॥
सर्व हि तूजमधें सकळांत तुं जाणणें तें तों नसे दुसरें ॥
तेंचि तुं जाणतसे ह्मणे **वामन** होसिल ब्रह्म तुं एकसरें ॥ ९ ॥

आंगाणीं सूर्य जळीं प्रतिबिंबित तेज घरांत तें भिंतिवरी ।
तेणें दिसे उदकांतिल भास्कर मुख्य रवी हि तया उपरी ॥
ज्यास्तव इंद्रिय-ग्राम सचेतन जाणिव मीपण तें दुसरी ।
तेंचि तुं जाण तुझें ह्मणे **वामन** हे परमार्थ कळा तिसरी ॥ १० ॥

जान्हवि सागरिं ऐक्य हि होउनि भेटि अखंड तयासि तिला ।
त्याचेंचि मेघ-मुखें जल घेउनि त्यांतचि मेळवि त्या सलिलीं ॥
सर्व हि तूज मधें सकळांत तुं ये रितिनें दिसतोसि मला ।
भक्ति अशीच असो म्हणे **वामन** मुक्ति कदापि न मागुं तुला ॥११॥

एक शरीर अहंममतास्पद तें विकिलें तुजलागीं हरी ।
आत्म-सुवर्ण चराचर-मुद्रित घेतलें वीतदिगांतभरी ॥
त्यांत जिणें मरणें सुख दुःख हि चिंतन कां मज या उपरी ।
आपण अश्व जसें विकिलें मग एक बसो अथ दोघ बरी ॥ १२ ॥

सिंह जसे प्रतिपर्वतिं नाहिंत कस्तुरि-एणें वनोवानिं कैंचे ।
हस्तिचे मस्तकिं मुक्त असे परि ते गजराज हि प्रस्तुत कैंचे ॥
कल्पतरू अणि कामदुघा बहुसाल परीस हि पट्टाणीं कैंचे ।
तेंवि ते सद्गुरु सज्जन संत महा-अनुभाव घरोघरिं कैंचे ॥ १३ ॥

समाप्त.

---

१ समूह. २ गंगा. ३ उदकास. ४ अहंकारास्पद. ५ मृग. ६ मोतीं. ७ कामधेनु.

अनुक्रमणिका

कात्यायनी व्रत

सवाया

श्रीमधुवंशपते मधुसूदन यादव-नंदन ते[1] सुचरित्रम् ।
त्वां प्रणिपत्य रमाधरणी-प्रियमंबुजलोचनमंबुदगात्रम् ॥
ब्रह्मशिवादिसुरैर्यदि तर्क्यमहो चरितं तव देव ! पवित्रम् ।
त्वत्कृपया करुणांबुनिधे तव जातु वदामि चरित्रविचित्रम् ॥ १ ॥
एक दिनीं व्रज-गोप-नितंबिनि जाउनियां यमुनेप्रति तीरीं ।
ठेवूनि अंबरें न्हाति दिगंबरें होउनियां अति शीतळ नीरीं ॥
येउनियां हरि तीं वसनें हरि वेंचे[10] कदंबतरूवरि शौरी ।
देखुनि लाजलिया मनिं पाहति लोचनिं मेघ[11]-शरीरी ॥ २ ॥
जोडुनि अंजलि बोलति मंजुल कोकिल-वैखरि[12] गोकुल-नारी ।
दे ह्मणती लुगडीं उघडीं हरि ! बापुडिं कांपतसों बहु नीरीं ॥
तूं व्रज-पाळक-बाळक होउनि हे अनुवाळि करीशि मुरारी ।
श्रीहरि ! चोरि हि थोरि नव्हे तुज नागविया जळिं पाहसि पोरी ३
शीत जळें बहु व्याकुळ होउनि काकुळती करि गोकुल-नारी ।
लूगडिं त्यासि घडीघडि मागति ऊघडिया उदकांत कुमारी ॥
गोप-नितंबिनिचीं वदनें जसिं पद्मवनें अति शोभति नीरीं ।
ऊदक-बिंदु मरंदे[13] तयांवरि षट्पद ते कुटिलालक भारी ॥ ४ ॥
सूर्य-समीर-जवें चढतां हरि ! चीरें दे होत उशीर मुकुंदा ! ।
सासुरवाशिणि आम्हि सुवासिनि शंकर-राणि पुजूं सुख-कंदा ॥
सासु जशी घरिं वीवसि दारुण त्याहुनि गांजिति लोंसि नणंदा ।
नेदिसि तूं वसनें तरि होइल या व्यसनें हरि ! तूज हि निंदा ॥ ५ ॥
वंदुनि निंदुनि भोंदुनि यापरि या उपरी लुगडीं तुज मागों ।
देसिल तूं तरि दासि तुझ्या तुजपाशिं असों चरणासि हि लागों ॥
ऐसें परोपरि बोनावे सुंदरि त्या करुणा करि ना किति सांगों ।
आण न वाहे तुझी लंटकी हरि जाण तुझ्या बटकीपरि वागों ॥ ६ ॥

---

१ तुझें. २ कमलनेत्रास. ३ मेघशरीरास ४ कदाचित्. ५ स्त्रिया. ६ वस्त्रें. ७ नग्न. ८ पाण्यांत. ९ हरण करी. १० चढे. ११ मेघश्याम. १२ वाणी. १३ भ्रमर १४ पुष्परस. १५ कुरळे केश. १६ वायुवेगानें. १७ वस्त्र. १८ पार्वती. १९ जस्तीण. २० मांजरी. २१ कट.

ऐसें परोपरि बोलति सुंदरि एकट जाउनि तेथ मुरारी ।
माहित पंचशरें रॉहती मग पाहाति तल्लिन गोपकुमारी ॥
देखुनियां उदयाद्रिवरी शशि ऊगवलीं मुकुंदें जासें नीरीं ।
कृष्ण कदंबतरूवरि जीवनिं उत्पललोचनि त्या व्रज-नारी ॥ ७ ॥
सांप्रति कृष्ण वदे " उदकांतुनि बाहिर या तुम्हि देइन चीरें[3] " ।
आपकुनी ह्मणती व्रजकामिनि " केलें निलाजिरें या यदुवीरें " ॥
नाणुनियां हटवादि मुरारि करें कर झांकुनि कामशरीरें ।
तीरिं निघोनि उभ्या युवती अति लाजति कांपति शीत समीरें ॥८॥
एकि करें मदनालय झांकुनि नेसुनि एकि सरोरुह-पानें ।
ऊघडि एकि बसोनि रतीपतिमंदिर त्या लपवीत उरूनें ॥
एकिस एकि पुढें करुनी निजवंश शरीर त्रपा-अभिमानें ।
तीरिं उभ्या व्रज-गोप-कुमारि तरी न करी हरि अंबर-दानें ॥ ९ ॥
लोचन ऊर कपाळ अलोलिक आणिक सुंदर हो तनु पृष्ठी ।
श्रीहरिची अति सुंदर देखुनि कामिनिंची जडली दृढ दृष्टी ॥
वाटतसे करिताति नितंबिनि त्यावरि तों नयनांबुज-वृष्टी ।
येण मिसें तरि देइल अंबर मानुनि सिंधुसुता-[10]पति तुष्टी ॥१० ॥
विव्हळ पंचशरें तंव होउनि वीसरल्या वसनें व्रज-नारी ।
ऊर्ध्वमुखें करिं पाहति सुंदरि दृष्टि समर्पिलि कृष्ण-शरीरीं ॥
जेथ पडे जिचि ते नचडे मग चित्त रमेंत जडे दृढ भारी ।
वर्ण जसे न निघत कदापि हि पुस्तकिं जे लिहिले लिहिणारीं ॥११॥
लूगडें ही हरिलागिं न मागति वीसरल्या निज सर्व हि धंदा ।
हासुनि बोले विनोद मुकुंद तदा व्रज-गोप- नितंबिनि-वृंदों ॥
होउनि नागविया यमुना जलिं मज्जन केलें अशा तुह्मि मंदा ।
ओंजाळिया शिरिं दोहिं करें कर जोडुनि शीघ्र दिवाकर वंदा ॥ १२॥
बोलति त्या व्रजनारि परोपरि आमुतें तूं छळितोसि मुरारी ।
हें हि करूं परि या उपरी तरि पीडु नकों व्रज-गोप-कुमारी ॥
जोडुनियां कर दोनि दिवाकर वंदिति सूर्य[13]-सुता-जल-तीरीं ।

---

१ मदनानें. २ कमळनेत्री. ३ वस्त्रें. ४ वायूनें. ५ कमळपत्रें. ६ मांडीनें. ७ लज्जा. ८ वस्त्र-दानें. ९ नेत्रकमळ. १० लक्ष्मीपति. ११ समूह. १२ सूर्य. १३ यमुनातीरीं.

जालें सुखी निज अंतरि **श्रीहरि** देखुनि कामगृहें अति गोरीं ॥१३॥
बोले **हरी** तुह्मि जोडुनि अंजलि वेगळिं वेगळिं अंबरें[1] मागा ।
येकलि येकलि या जवळी निज लुगडियाचि बरी खुण सांगा ॥
देइन मी वसनें मग सत्वर नेसुनि झांकुनि आत्म-वरांगा ।
पूजुनि **पार्वति** जा सदनाप्रति निर्भय सर्व सुखी करिं नागा ॥ १४ ॥
गोपि अनन्यगती अति होउनि जाणुनि **श्रीहरिचा हठ** भारी ।
येकलि येकलि येउनि मागति अंबर ऊर्ध्व करें व्रज-नारी ॥
पाहे न्यहाळुनि **कृष्ण** गिन्हाइक-वृत्ति करूनि तयाचिं शरीरीं ।
हांसुनि दे वसनें **यदुनंदन** गोप नितंबिनीचा सुखकारी ॥ १५ ॥
कोणि म्हणे **हरि** दे चुनडी बरि एक ते मागतसे दुरवानें ।
सांगति गोपि कृशोदरि सुंदरि लूगडियांचि अशीं अभिधानें[2] ॥
देउनि **श्रीपति** हांसति त्यांप्रति घेउनि त्या करिती परिधानें ।
खोबज ती युवती अति लाजति जाति घरा मग सौख्यसमानें ॥ १६ ॥
ऐसें परोपरि नित्य कृशोदरि भूलवि अंतरिं मेघ-शरीरी ।
त्याच रिती श्रवणें करि **श्रीहरि** मुक्ति मुमुक्षुंसि[3] काम हि तारी ॥
अंबुज-नेत्र-चरित्र विचित्र पवित्र जनासि करी सुखकारी ।
कृष्ण मुकुंद रमाधरणी-प्रिय वामन-मानस-हंस मुरारी ॥ १७ ॥

समाप्त.

बाळक्रीडा

———:०:———

सवाया

एक दिनीं व्रज-गोप-नितंबिनि बोलति **श्री-हरिच्या** जननीतें ।
कृष्ण घडीभर दे सदनाप्रति नेउनि खेळउं यासि सुचित्तें ॥
जाय ह्मणे व्रजपाळ-वधू निज बाळक जाणुनियां **भगवंतें** ।
मीं नैंवजाय[4] कदापि ह्मणूनि हि लोळणि घेतलि तेथ **अनंतें** ॥ १ ॥
लोळणि घेतलि देखुनि विस्मय मानुनि बोलिलि माय **यशोदा** ।
वा नवजाय ह्मणोनि तुं काय निमित्त असें वदतोसि **मुकुंदा** ॥
कृष्ण ह्मणे प्रमदो[5] मज नेउनि आंवळिती हृदयीं मदमंदा ।

1 वस्त्रें. २ नांवें. ३ मोक्षेछूस. ४ न जाईन. ५ स्त्रिया.

अनुक्रमणिका

तीक्ष्ण कुचाग्रें मला रुतती परि त्यांसि नसे मज वाचुनि ५ ? ॥ २ ॥
शून्य घरीं मज नेउनि कोंडिति खेळण मांडिति गोपिका शौरी ।
फेडुनि लुगाडें घालिति फूगडि ऊघडें काम-गृहें अति गोरीं ॥
दाखविती ह्मणऊनि करीं भयें लोचन झांकुनि दृष्टि मि चोरीं ।
गूदगुल्या करिती मजला मग दुष्ट अशा मज गोवळ-पोरी ॥ ३ ॥
खेळति शून्य बिन्हाडें वेऱ्हाड करूनि मला नवरा अति आर्ते ।
नीजति गोरिहरा जवळी परि नीजविती स्वतनूवरि मातें ॥
तेण मुली मज पाडुनियां भुलि हालविती बुलि ही निज हातें ।
फूगलि ते काशि ऊगालि राहिल फुंकिलि आणि जशी मुखवातें ॥ ४॥
गोप-नितंबिनि लागिं विटंबुनि सांगे विटंबुनियां जननीते ।
गोपि विरामति आयकितां जासें पावकिं वीघरती नैवनीतें ॥
.... ।
आणिक काय ह्मणेल ह्मणूनि कितेक भयें मुख झांकिति हातें ॥ ५ ॥
मंजुळ आणि सुमंगळ केवळ आयकुनी निज बाळक-वाणी ।
पातेजेतां तुह्मि बाळ ह्मणूनि तयांसि वदे व्रज-पाळक-राणी ॥
.... ।
लेंकरुं जाणुनि खेळवितां परि तूमचि हीं बहु थोर घराणीं ॥ ६ ॥
याहुनि ही हरि नित्य परोपरि भूलवि अंतरिं त्या व्रजनारी ।
एक त्रुटी जरि देखाति हो तरि कोटि युगांहुनि मानिति भारी ॥
कामीनिचा मुख-पद्म वधू व्रज-गोप-नितंबिनिचा सुखकारी ।
कृष्ण मुकुंद रमाधरणीप्रिय वामन-मानस-हंस मुरारी ॥ ७ ॥

समाप्त.

---

१ स्तनाग्र. २ उग्र ३ विरघळणें. ४ क्षोणी. ५ विश्वासणें. ६ अत्यल्प काळ.

प्रेमसरी.

हरिस वंदुनि संत समागमीं । हरि-गुणां वरितों अनुराग मी ॥
सकळ सावध या परिसा रसा । ह्मणुनि लागतसे पद-सारसा ॥ १ ॥
कथा-प्रेम-रंगीं तुह्मां श्रोतयांला । पहा मागतों हेंचि मी दातयाला ॥
अजी आजिचें चित्त सर्वोत्तमानें । समर्पाल तें दीधलें वित्त मानें ॥ २ ॥
न मुरडे जेळ-वृंद नदीस तो । नदि दिसे च तसा जन दीसतो ॥
न परते क्षण जो पुढिल्या क्षणीं । सफळ तो क्षण जो कमलेक्षणीं ॥ ३ ॥
म्हणोनी हरीच्या कथा-प्रेम रंगीं । अजी आजि रंगा तुम्ही अंतरंगीं ॥
तुम्ही घ्याल तेव्हां कथा-प्रेम-लाँहो । प्रसंगीं तया लाभ मोठा मला हो ॥४
जया गोरसें तृप्ति सर्वां सुरांला । स्रवे गाय ते देखतां वांसुराला ॥
तुह्मी वत्स हे राम-कीर्ती च गाय । द्रवे प्रेम त्यालागिं जो तीस गाय॥५॥
अहो वांसुरा स्वाद आधीं सदेवा । तसा प्राप्त तो होमितां होय देवा ॥
तया ऊपरी गाय ज्याची तयाला । म्हणोनी तुह्मां प्रार्थितों श्रोतयांला ॥ ६
जनाच्या मुखीं हा सुखी राम जेंवी । मुखें ब्राह्मणाच्या घनश्याम जेवी ॥
पटीं तंतु ऐसा अहो सर्व भूतीं । तुम्ही संत तों सर्व त्याच्या विभूती ॥ ७॥
तुह्मां वासुरांच्या अजी सन्निधानें । स्रवे हे कथा-कामधेनू निधानें ॥
स्वकर्में मुखें स्वाद घ्यावा रसाचा । न वाटे तवीं दुःख संसार साचा ॥ ८
अजी जें तुह्मां मागतों श्रोतयांला । न देजा तुम्ही सर्वदा दातयांला ॥
मुखीं नाम गर्जोनि ही हस्त-टाळी । बरी वाजवावी अनर्थास टाळी ॥ ९ ॥
करा दूर आलस्य पापीं जळांलां । स्रवा प्रेम-धारा-धराच्या जळाला ॥
जळाची तया बोल नेत्रीं जयाच्या । कळा साधल्या त्यास निद्रा जयाच्या॥१०
करी काय नेत्रांस लावूनि पाणी । स्मरा रे घनश्याम कोदंड-पाणी ॥
घनाच्या तया प्रेम नीरें न वाहे । नये झोंप किंवा अविद्या नरा हे ॥११॥
तसें जो तुह्मां देखतां सावधानें । स्रवे कीर्ति हे प्रेम गानें निधानें ॥
सुरां तृप्ति तें इंद्रियाग्नींत होमी । तया ऊपरी कीर्तनें धन्य हो मी ॥१२॥
अवस्था-त्रया जीव अज्ञान राहे । तिहींमाजि हे झोंप अज्ञा नरा हे ॥
महावाद्य-घोषें वृथा नागवीते । मनीं नागिणी स्वप्निचे नाग वीते ॥ १३ ॥
अवस्था तिन्ही मूळ अज्ञान सेना । परित्राण या जागृतीला असेना ॥
घडे नाश तीमाजि तीच्या पतीचा । ह्मणोनी न मानी च विश्वास तीचा १४

१ पद्कमळ. २ मेघ. ३ लाभ. ४ ठेवा. ५ प्रेम-मेघ. ६ धनुर्धारी. ७ जागृता, सुषुप्ति, व स्वप्न.

ज्ञान वीर उठतां भजनाचे । झांकती नयन झोंप जनाचे ॥
कीं हृषीक जन जागृति सेना । एक भाव दृढ त्यांत असेना ॥ १५ ॥
कुबोधा कडे इंद्रियें भोग-काळीं । सुबोधाकडे कीर्तनाच्या सुकाळीं ॥
न निद्रा तशी स्वामि विश्वास सेना । धण्यावांचुनी इष्ट कोणी दिसेना १६
अशीं इंद्रियें जागृतीचीं डुलावीं । ह्मणोनी त्वरें झोंप नेत्रांस लावी ॥
ह्मणे इंद्रियां भक्ति हे गोड वाटे । कुबोधा तयीं मृत्यु ये त्याच वाटे ।१७।
कवाडें च नेत्रांत येऊनि घाली । अशी झोंप जे देह-दुर्गी निघाली ॥
घडे घात हा जागृतीनें पतीचा । ह्मणोनी करी झोंप हा लोप तीचा १८
पळे झोंप हा कोट टाकोनि सारे । गडे हो करूं यत्न आतां असा रे ॥
क्षणें नाम-टाळी-ध्वनीच्या उठाणीं । पळों लागती कोट टाकूनि ठाणीं १९
निद्रा पळे जागृति सांपडे हो । सेना तिची नाम-रसीं बुडे हो ॥
अज्ञान राजा झगडां पडे हो । होती सुखी हे मग बापडे हो ॥ २० ॥
देहात्मता केवळ पारखी जे । टाकूनि चिद्रत्न चि पारखीजे ॥
हा कीर्तनाचा महिमा च जाणा । तो जागृतीमाजि घडे सुजाणा ॥ २१ ॥
तूर्या अजी केवळ बोध-सेना । तद्दृष्टिची जागृति जों दिसेना ॥
कुबोध तो दुष्ट रणीं पडेना । निद्रा बळें जे खळ सांपडेना ॥ २२ ॥
सिंह-दृष्टिस न जों दिसे करी । तों गजेंद्र-वध कोंवि तो करी ॥
जागृतीस हरि नाम-गर्जना । हेंचि संहरि कुबोध दुर्जना ॥ २३ ॥
मरों न दे जागृति हे कदापी । परी स्वसैन्यास च जे न दापी ॥
फुटे जयीं इंद्रिय-वृंदे-सेना । जिंणे कुबोधास तयीं दिसेना ॥ २४ ॥
ह्मणोनि द्यावा अजि त्यांच कांहीं । सेनेस तीच्या श्रवणादिकांहीं ॥
कर्णांत होईल अहो तनाना । तो लांच दिल्हा स्वर-गीत नाना ॥ २५ ॥
दानें न साधे धरि लोक-रीती । उपायें भेदाख्य तिजा करीती ॥
उपाय सामादिक हे प्रसिद्ध । किजे तशा ही परि कार्य सिद्ध ॥ २६ ॥
नामाविणें जे स्वर गीत नाना । अज्ञान हेतू च वृथा तनाना ॥
नामें हरीचीं जन गाय नाचे । तो मोक्ष हेतु ध्वनि गायनाचे ॥ २७ ॥
महा अपेक्षा रस संनिधानें । पथ्यें चि होतीं बरवीं निधानें ॥
एवं च नामामृत जाय कानीं । कीजे असा भेद उपासकांनीं ॥ २८ ॥
न भेदें जयीं शत्रु साधे निदानीं । वधावा अहो स्फूट साधूनि दानीं ॥
मनीं स्पष्ट एकाचिया हो निघाली । रणीं ते धण्यालागीं आणूनि घाली २९

१ इंद्रिय. २ चैतन्य-रत्न. ३ परकी ४ चवथी अवस्था. ५ समूह. ६ फितुरी. ७ सल्ला, (तह) सामोपचार.

प्रम्लानदंतवसनं वसनं दधाना
पाणेस्तले विषमनिश्वसिताभिघातैः ।
इंदोर्निरंतरपरिभ्रमणश्रमेण
नव्यप्रवालशयनांकजुषो वितर्कम् ॥ ३९ ॥

वर्षानिशीथसमुदंचितचंद्ररेखा-
सब्रह्मचारि-परिकर्म-विहीन-देहाम् ।
उद्वेल्लनिश्वसितवेगवशेन शश्व-
दाम्रेडितस्तनयुगस्थिततुंगभावाम् ॥ ४० ॥

कीदृग्दुरक्षरपदं कथयत्यनार्य-
मेषाधुना मम सखीति नितांतभीत्या ।
संजातवेपथुमतीव विषण्णभावां
दैत्यानुरोधधृतभूषणचारुचेलाम् ॥ ४१ ॥

स तदा तदालोकनेन विस्मितमना मनस्येवमतर्कयत् ।

केयं बाला कमलनयना किन्नरी किंतु भूया-
त्तस्यावासः कथमिव भवेल्लोक आशीविषाणाम् ।
नोचेत्काचिद्भुजगयुवतिश्चिन्हमेतन्न तस्याः
केनाप्येषा दिविजयुवतिः प्रापिता लोकमेनम् ॥ ४२ ॥

निर्मातुमेनां प्रभवेद्विधाता कथं जरत्तापस एक एव ।
गतप्रमादैर्मधुरोहिणीशसरोजबाणैः सहिता तथा स्यात् ॥ ४३ ॥

सौदामनीशशिकरांकुरहेमभासां
संमेलनेन विधिना सुदती कृता नु ।
नो चेत्पयोरुहदृगीदृशकांतिपूर-
लावण्यविभ्रमपदं जगति क दृष्टा ॥ ४४ ॥

अस्या मुखे जयति किं शशिमंडलेन
बिंबाधरो यदि नमोऽस्तु सुधारसाय ।
नेत्रद्वये लसति कः शफरीविलासः
स्वस्त्यस्तु कुंदमुकुलाय रदावलिश्चेत् ॥ ४५ ॥

---

१ पल्लवाच्या शयनावर निजलेला. २ आम्रेडित=द्विरुक्ति. (पूर्वीच स्तन तुंग असून एकसारखा झपाट्यानें श्वास चालल्या कारणानें ते तुंग झाले म्हणणें ही द्विरुक्ति.) ३ भिऊन कंप उत्पन्न झाला आहे अशी. ४ सर्प. ५ देवांगना. ६ बीज.

मनोगृहं रंजयता मनोजनिवासहेतोर्नवयौवनेन ।
उत्तंभितौ किं घनशातकुंभकुंभौ कुचौ लोलविलोचनायाः ॥ ४६ ॥

नाभेरधस्तात्कुचतः परस्तान्निर्माय देहं कमलासनेन ।
संधुक्षणार्थं रचिता शलाकामिषेण तन्व्याः खलु रोमराजिः ॥ ४७ ॥

संवर्णयन्निति तदा प्रमदांबुपूरपोप्लूयमानहृदयो नरदेवसूनुः ।
संफुल्लवारिरुहपत्रविशालनेत्रां मेने सतां हृदि रसातलदेवतेति ॥ ४८ ॥

साऽपि स्मेरमुखं प्रफुल्लकमलन्यक्कारिनेत्रद्वयं
गंडद्वंद्वनटच्छिलेखंडममृतप्रस्पर्धिबिंबाधरम् ।
नीलाकुंचितकेशपीवरभुजस्कंधोरुसंशोभितं
कंबुग्रीवमुरःस्थलेऽतिविपुलं मेने तमच्छायुधम् ॥ ४९ ॥

सिंजन्मंजुलनूपुरं परिनटद्वक्षोजकुंभद्वयं
वल्गच्छ्रोणिलसद्विवेणि रभसादुत्थाय तन्वी ततः ।
लज्जाविस्मयदैन्यसंमदसमालीढांतरात्मा ततः
किंचिन्नम्रमुखी विलोलनयना सैवं विचारं व्यधात् ॥ ५० ॥

कोऽयं दैवतपुंगवः किमथवा गंधर्वलोकेश्वरः
किं विद्याधरसत्तमोऽथ सुकृती किं मर्त्यलोकाधिपः ।
धात्रा निर्मित एष सर्वजगतीशृंगारसंमेलनै-
र्नोचेत्केन विलोकितः क नु पुमानीदृग्विलासास्पदम् ॥ ५१ ॥

नायमनंगः सुरुचिरमूर्तिर्नेंदुः कलंकवैधुर्यात् ।
किं तु सुकृतैकलभ्यो मूर्तः शृंगार एव संमुख्यः ॥ ५२ ॥

लोका मुखानि तुलयंतु सुधाकरेण
कांताजनस्य सतु केवलमर्थवादः ।
स्पृष्टं यदस्य मधुराधरपल्लवेन
वक्त्रं सुधाकरतुलां भजते तदेव ॥ ५३ ॥

पापैकता न जनिभूमिरुहस्य भावं
प्राप्यापि धन्यतम एव स रोहणेंद्रुः ।
एतद्भुजांतरशयालुकुरंगनेत्रा-
वक्षोजयुग्ममनुविंदति यस्य पंकः ॥ ५४ ॥

---

१ सोनें. २ रक्षण. ३ बुडालेला. ४ तिरस्कार करणारा. ५ केश. ६ उत्पत्ति. ७ चंदन.

तस्मै नमोऽस्तु सुकृतैकशरीरभाजे
योऽस्यांकसीम्नि रमते सुदतीजनाय ।
आसिक्तमद्य विरहानलदह्यमान-
मेतस्य पापजमुषं बहुदुःखपात्रम् ॥ ५५ ॥

अस्य प्रिया यदि भवेयमहं जनस्य
गंधर्वगर्भजननं सफलं तदा मे ।
हा तत्कथं नु घटते मम दुर्भगायाः
प्राणेषु सत्सु दनुजापसदस्य तस्य ॥ ५६ ॥

इत्थं विचिंत्य मनसा चपलायताक्षी
मूर्च्छामवाप्य पतिता मृदुतूलमंचे ।
आलंबबंधशिथिलीकरणादुपघ्न-
स्रस्ता निदाघकिरणग्लपितेव वल्ली ॥ ५७ ॥

सोऽपि तदानीं मदनायुधविदीर्णहृदयो बभूव ।

मिथ्या तेषां नो वचः पंडिता ये कांतां कंतोर्मुख्यमस्त्रं वदंति ।
चेतो यस्मात्तस्य भूजानिसूनोः संप्रापायामाप तस्यां विकारम् ॥ ५८ ॥

यत्फल्गवोऽपि गुरुकर्मविधौ भवंति
तन्नो मृषा हि पटवः प्रभुसंगृहीताः ।
यत्पेशला अपि शरा बिभिदुः स्मरस्य
तादृग्धृतिं क्षितिपतेस्तनयस्य तस्य ॥ ५९ ॥
या दृष्टा नृपनंदनेन महिला पूर्वं पुरे सा तदा
सोद्वेगं हिमवालुकाचंदनरसैरभ्युक्षयंती मुहुः ।
दत्वा वक्षसि गंधसारममृतैः संयोज्य नेत्रांबुजे
संवीज्याभयतालवृंतपवनैराश्वासयामास ताम् ॥ ६० ॥

एवं सखीरचितशीततरोपचारैः
प्रत्यूषपद्मकलिकामिव तां प्रबुद्धाम् ।
ऊचे सुधारसमुचा वचसा तदानीं
चंचच्चकोरनयनामवनींद्रसूनुः ॥ ६१ ॥

कस्यासि सुंदरि सुता कृतिनः किमर्थ-
मत्रास्यतेऽद्य विजने भुवने भवत्या ।

---

१ आश्रय- वृक्ष. २ म्लान. ३ सुकुमार. ४ स्त्री. ५ चंदन. ६ पहाट.

प्रत्यूषचंद्रकलया तुलनामुपैति
किं ते वपुः किमिति मोहमुपागतासि ॥ ६२ ॥

एवं सानुरागमनुयुक्तामप्यदत्तप्रतिवचनां तुं[१]दिलमिलिंदभारनतनालमिव नलिनमाननमानमय्य पदांगुष्ठनखेन भुवस्तलमालिखंतीमपत्रपिष्णुं तां शीतांशुमुखीमुवाच तस्याः प्रियसखी ।

यस्मिन्नुपेयुषि गृहानुचिता सपर्या
मोहात्कृता न हि स एव महापराधः ।
मुग्धेऽद्य जल्पति पुनः सरलेऽपि तस्मि-
न्नालंबितं किमिति मौनमये भवत्या ॥ ६३ ॥

इत्याख्याता सख्या वक्तुमशक्ता त्रपाभरोद्रेकात् ।
किंचिदिव चंचलाक्षी जहास सा[२]चीकृतग्रीवा ॥ ६४ ॥

सा सखीभावज्ञा राज्ञः सुतमिदमवादीत् । महानुभाव श्रूयतां विज्ञापयामि ममास्या वयस्यायाः प्रकृतिम् । अस्ति खलु सकलगंधर्वराजो विश्वावसुरिति । तस्येदमजनि कन्यारत्नम् अथ तेन मदालसेति विहिताभिधाना पितुरुत्संगातिरिक्तमजानाना क्रीडापदमाविदतेंदुकलाकंदलीव दैनंदिनमुपचयमियम् ।

गच्छंत्या पुनरनया जल्पंत्या वा स्खलत्पदन्यासम् ।
कलहंससारिकाद्यागमनं वाचं च शिक्षिता बाल्ये ॥ ६५ ॥

पुनरियं नवनवविलासैर्बंधुजनहृदयमानंदयंती शैशव एव समभ्यस्तसकलविद्या बभूव । अथास्यां वपुषि निरस्तबाल्ये पदं विदधे तारुण्यम् । तथा ह्यस्याः

अधरस्त्वधरः कुचः कठोरः कुटिलः कुंतलो ईक्षणं तु तीक्ष्णम् ।
इति पंचशरो विहाय सर्वं हृदये रागिणि सादरं प्रविष्टः ॥ ६६ ॥

संमर्दमसहमानं हृदये मदनाधिवासजातामिव ।
कुचयुगमिषेण तन्व्याः कार्कश्यं निर्ययौ बहिः कलनम् ॥ ६७ ॥

धै[३]राभोगं धत्ते सह कटितटेन स्तनयुगं
कचै[४]रक्षिद्वंद्वं सह कुवलयस्य श्रियमपि ।
भजत्येको मध्यः परमकृशतामंबुजदृशो
बत प्रक्षीणानां जगति सहकारी भवति कः ॥ ६८ ॥

प्रद्युम्नेन जगज्जयाय विधृतं मध्ये दृढं मुष्टिना
तन्वंग्या रसनिर्भरं वपुरिदं मुख्यं धनुः कांतवम् ।

---

१ तृप्त. २ वांकडी केली आहे मान जिणें. ३ मांडी. ४ केश. ५ पर्वतासारखा आकार.

ऽेनोर्ध्वं सरसश्चचाल कुचयोर्व्याजेन मुष्टेः पुन-
र्मुद्राणां मिषतस्तदा परिणतं तास्मिन् वलीनां त्रयम् ॥ ६९ ॥

संप्राप्य जन्म हृदये क्रमशो तनुत्व-
मासाद्य च प्रथितमन्मथवृत्तमामीत् ।
तस्मापुनर्भवपराभवभीतमेत-
द्वैवर्ण्यमाप वदने कुचयुग्ममस्याः ॥ ७० ॥

अंगेषु सर्वेषु परं वरांग्याः शंसंति मां मध्यमयेव लोकाः ।
इतीव चितापरिदूयमानं दिने दिने कार्श्यमगाद्वलग्नम् ॥ ७१ ॥

निर्गत्य चित्तसदनाज्जगतां जयाय
वक्षोजदंभपटसद्म गमिष्यतोऽस्याः ।
कंतोः कुरंगमदपंकनिषिक्तपद्या-
शंकां तदाकुरुत नूतनरोमराजिः ॥ ७२ ॥

स्मरविजयवैजयंत्या यूनां चित्तस्थले मिखातायाः ।
नियमनरश्मिभ्रमदाः कांतय आसन् तदोदिताः सुदृशः ॥ ७३ ॥

बाल्ये गतेऽद्य नवयौवनदूतिकैषा
स्वैरप्रचारमपहंति बत त्रपा नौ ।
इत्यक्षियुग्ममगमच्छ्रवणोपकंठ-
मुत्कंठया कथयितुं कमलायताक्ष्याः ॥ ७४ ॥

तारुण्येन रसार्जवप्रतिभटं मत्वैव निष्कासितं
चित्तात्कुंतललोचनांतमनमत्कौटिल्यमेणीदृशः ।
तेनाद्यापि तनोति लोचनकचं यूनां मनःकेतनं
कः कौटिल्यमुपागतोऽस्ति भुवने लोकापकारं विना ॥ ७५ ॥

कुचक्रीडासौधैः स्मरवसतिहेतोर्विरचितः
कृतात्रारोहार्थं वलिकपटनिश्रेणिसरणिः ।
मृदुर्बद्धा रज्जुस्तदुपरि करालंबनकृते
किमेषेत्याशंकामकुरुत तदा लोमलतिका ॥ ७६ ॥

साकल्येन सुधाकरत्वमगमच्चंद्रस्य बिंबाधरः
शुभ्रांशुत्वमपीहते विहसितं वक्त्रं कलाशालिताम् ।
तेन क्षीणतरः पतिर्भवति नस्त्वामद्य याचामहे
त्रायस्वेत्यपतन् पदे नखमिषात्तारास्तदेणीदृशः ॥ ७७ ॥

१ कार्कश्य. २ प्रख्यात. ३ त्रस्त. ४ केश. ५ हरिणाक्षी. ६ मनोहर. ७ नक्षी.

अरुणादरुणस्त्वधरः कृशतोऽपि कृशोवलग्नदेशोऽस्याः ।
गुरुतो गुरुर्नितंबस्त्वलसादलसा गतिर्जाता ॥ ७८ ॥

अपजहार सुधारसमाधुरीविभवमेणदृशो वचनं तदा ।
तदधुनाऽपि बहिर्नहि निःसरत्यतिविशंकितमेव निरर्गलम् ॥ ७९ ॥

लज्जावती तदेयं सुरतकथालापिनीः सखीर्हित्वा ।
गंतुमगंतुमशक्ता सायंतननलिनभ्रमरीवाभूत् ॥ ८० ॥

मेषादीन् गणयंती राशीनेषा प्रसंगतोऽपि तदा ।
प्राप्ते तत्र तृतीये पुलकितगंडस्थलाभवत्तूष्णीम् ॥ ८१ ॥

एवं समुद्गतमनोहरयौवनाढ्यां विश्वावसुः प्रियसुतामवलोक्य तातः ।
आनंदसांद्रहृदयो दयितेन योक्तुं मेने सुतामनुगुणेन गुणैकभूमिम् ॥ ८२ ॥

इतिश्रीकुवलयाश्वविलासे प्रथमोल्लासः ॥

सखा मकरकेतनो मम सुमध्यमायाः स्तनौ
विकासमकरोदसौ कमपि संश्रयन्मानसम् ।
अहं वनमुपाश्रितो नवनवं विकासं पुन-
स्तनोमि मनसस्तयेत्यथ वसंत आगाद्वनम् ॥ १ ॥

पांथाः सत्वरमेव वामनयनावक्षोजदुर्गस्थले-
ष्वावासः क्रियतां स तादृगधुना कालः समुज्जृंभते ।
उच्छेत्तुं यतते स यत्र मधुना सानुप्लवो मन्मथः
पांथानित्युपदिश्यते प्रतिदिशं तारस्वरैः कोकिलैः ॥ २ ॥

पाटीराचलमेखला वनलता लास्यक्रियादेशिकाः
सांद्रामोदरसालखेलदलिनीमंजुस्वरैर्गुंफिताः ।
पाथोजाकरवारिशीकरमुषश्चेरुः समीरांकुराः
पांथप्राणतनूपजापकुशलाः कामाग्रदूता इव ॥ ३ ॥

कुरबकतरवः कुरंगनेत्रा कुचभरसंगमभंगहेतुभूतम् ।
मधुमिव सहजोन्मिषत्प्रसूनं कुसुमलसद्भ्रमररुतैः शपंति ॥ ४ ॥

भ्रंशस्मान् कुसुमोदयाय चरणैः संभावयंत्यस्तरू-
नन्यानब्जदृशः पयोधरभराश्लेषादिभिः सर्वदा ।
तन्माभूदिति माधवानुसरणात्कंके[२]लिभिः पुष्पितं

---

[१] मदन. [२] वक्षी विशेष.

नूनं नो सहते जडोऽप्यवमतिं तुल्येषु योषाकृताम् ॥ ५ ॥

स्तोकेतरा[1] विकचपाटलपुष्परेणु-
र्वातोद्धता दिवि रराज निबद्धरेखा ।
उत्तंभिता कुसुमसायक[2]जैत्रयात्रा-
प्रारंभकाल इव कांचनवैजयंती ॥ ६ ॥

त्वया मामुन्मुक्तामभजदिति किं तादृशदशा
हितालिव्रातस्याप्यभवमतिदूरेंतत इति ।
वसंतं संप्राप्तं प्रतिपवनजैः पल्लवजवै-
र्वदंती वासंती कुसमरसबाष्पाणि विजहौ ॥ ७ ॥

राजोन्मेषविरोधिनीं[3] परभृताः शसंत्यजस्रं कुहूं[4]
निःशंकं तु भवद्भिरभ्युपगतस्तत्पक्षपातः कथम् ।
इत्यस्तोकरुषेव भांति मधुना बद्धस्फुरच्छृंखला
माकंदा मकरंदसेकशिशिरे मूलेऽलिभिः संभृताः ॥ ८ ॥

फुल्लप्रसूनकलितभ्रमरीकदंबा मल्ली नितांतमभिशंसति हंत यूनाम् ।
बाणासनाहितगुणस्य मनोभवस्य लोकत्रयीविजयसंगरपूर्वरंगम् ॥ ९ ॥

पथिकमथनहेतोर्भृंगसंघातशोणैः[5]
परिरचितमृजानां[6] मीनकेतोः शराणाम् ।
रज इव पवमानाघातलोलद्रसाल-
स्तबकमुखविकीर्णः पुष्परेणू रराज ॥ १० ॥

माधवस्यानुषंगेऽपि सामोदो नार्जुनोऽभवत् ।
पलाशास्तु महामोदमापूरे तन्महाद्भुतम् ॥ ११ ॥

इति वसंतऋतौ समुदंचिते कुसुमिताखिलशाखिकदंबके ।
अतनुतापमवाप नतभ्रुवामसहितः सहितोऽपि चयः प्रियैः ॥ १२॥

जातोत्कंठा सरससरसीसुंदरारामसीम-
क्रीडारंभे सदृशवयसा संगता यौवनेन ।
हित्वा कोशं कुसुमधनुषो निर्गतेवासिपुत्री
पुत्रीगेहाद्बहिरथ ययौ तस्य गंधर्वराजः ॥ १३ ॥

तदनु तरुशाखाशिखानीडखेलालोलनीडोद्भवडिंभकोमलतरचंचुपुटघ-

१ पुष्कळ. २ मदन. ३ चंद्रोदयाला अडथळा करणारी. ४ अमावास्या. ५ कस. ६ तीक्ष्णता. ७ कृष्ण (पक्षी, वसंत.) ८ अर्जुन (पक्षी, तरुविशेष.) ९ पळाश (पळ + अश=मांस खाणारे) पक्षी (वृक्षविशेष.) १० पक्ष्याचीं पिलें.

टितकंडूयनसुखानिद्राणरोहिणीरमणांकशायिकुरंगं हलकशेरमहामउखुरलीनिकाश्यमिव केसरतरुकुसुमविसरपरिच्युतरजोऽरुणमृत्तिकापरागपूगपरिकल्पितकदेशं अतिकरालैकरवालकरकिंकरनिकरपरिवारितमकरकेतननिकेतनमिव विटपांचलसमुदंचितसुमनःसमुदयसमुच्चारितचंचरीकरेखांचितबकुलपादपजालवलयितं दक्षिणमरुद्विलासितवतंगंबरताधिगतदिगंबरभावसंजनितलज्जयेव. परिणतफलभारपरिणमितशिरोभिरभिशोभितं रंभाभिः वधूजनकृतपदाभिघातप्रसक्तालक्तक इव मुद्रानिध्यानसंजनितजुगुप्सया पुनरर्धाश्लिष्टादशोकतरोः प्रतिनिवृत्य पुन्नागबंधुरस्कधांतरमधिरोहंती विलोक्य वासंती कुसुमविकासापदेशेन हसंतीभिरितलतातातिभिरभिलक्षितं माकंदशाखिशिखास्यंदमानमकरंदबिंदुसंदोहशीतलितांतरालप्रदेशं पुलोमकन्यकांकसेवरामिव देववल्लभोपगूढपृथुलकुचं सारसासनना ननस्थानमिव शारदाधिष्ठितं लास्यरंगमिव परिमिलितशैलूषगणिकानिकायं शंबरांबरचरविराधिशुद्धांतमिव मन्मथमहिलादास्यन्वितं रथांगमिव कामांगसंश्लिष्टं ललनाजनालिकमिव चलदलकतिलकमनोहरं वानप्रस्थैकशरणमपि वर्णिविराजितं मुकुंदाधिष्ठितमपि मधुवैभवास्पदं अतिमुक्तैकविलसितमपि पुष्पवत्कांतांगमासक्तमधुपावृतमवापसेयं मधूद्यानम् । तत्र

पिकचंचुविलूनचूतवल्लीविलसत्पल्लवभंगचित्रितानि ।
कुसुमान्यसमेषुराज्यलक्ष्म्यां मरुदस्यां समवाकिरत्तदानीम् ॥ १४॥
शीतांशुरत्नरचितानि महालवालान्यापूरितानि शुकलूनफलैरनेकैः ।
संपादितानि मधुनेव मदालसार्चासंभारसांद्रभृतराजतभाजनानि॥ १५ ॥

ततः ।

माकंदशाखिविगलन्मकरंदधारापूरोपकल्पितमनोहरसारणीषु ।
आरामसीमसु तदा प्रमदां चरंतीमेनां जगाद मधुरं वचनं वयस्या १६॥
निम्ना भूमिरियं निधेहि चरणं निध्याय मुग्धे मना-
ग्मूर्धानं नमयेह तिर्यगुदिता शाखा यतो वर्तते ।
आस्वास्यात्र विमोचयामि विटपे सक्तासये वेणिकां
कुल्यानुपमिदं नु वामपदवीमाक्रामवक्रामपि ॥ १७ ॥
हस्तांचलं समवलंब्य ममैहि मंदं मंदं नितंबभररुद्धगते कृशांगि ।
अत्र प्रसूनरजसा पिहिते वनांते पुंसः पदून्यपगतानि यतः स्खलंति १८

इति तदा वदंतीं मददंतिगतिरियमवलंब्य सखीमतिमंदविहितपदारविंद

---

१ कमळ. २ गृह. ३ बकुलवृक्ष. ४ समुदाय. ५ प्रचंड ६ तरवार ७ स्थान. ८ भ्रमर. ९ केळी. १० देववल्लभ (इंद्र) उपगूढ=आलिंगित, पृथुल (विस्तृत), कुचपक्षीं देववल्लभ (वृक्षविशेष) पृथु + लकुच (वृक्ष विशेष).

विन्यासावन्दसमृद्धिनिध्यानबद्धमतिरतीव पटीरतरुकुटीरचरमारुतकिशोरकंपितचंपकस्तवकनिष्यंदिमकरंदरसासारपरिपूरितां सारणीसरणीमवगाह्य गुह्यकपुरंध्रीजनमोहनक्रियाविपर्यस्तकुसुमास्तरतुहिनकरप्रस्तरमयविस्तृततरवितर्दिकेषु परिपक्वफलगुच्छगलदच्छरसपूरपरिवाहचिक्कणेषु निस्तुलगोस्तनीनिरंतरकायमानांतरालेषु विश्रम्य रम्यतरकोविदारतरुपरिसरलतामंडपपरिस्तीर्णकनककुसुममयकमनीयशय्यातलेषु विलंब्य कलमात्रमदभ्रसिताभ्रशारदशिखरपरिपतद्रंधांधपुष्पंधयवीथीनिरुद्धपद्धतिषु पाटलिविटपिपटलपरिच्युतपरागपूगमृदुले मधूद्यानोद्देशे विचरंती वयस्याभिरित्थमभिहिता ।

इतश्चक्षुः किंचित्कलय कनंदभोजनयने
यथायं नेदीयान् भवति ललितो दक्षिणमरुत् ।
तथा वल्लीचंचत्किसलयकरेणेयमधुना
सकंपा मुग्धेव स्तवककुचमाशु स्थगयति ॥ १९ ॥

सोऽयं प्रवीर इव भाति पलाशशाखी
कामं शिलीमुखगणैरभिसंवृतोऽपि ।
आपादपल्लवितरक्तवपुर्धरोऽपि
यः पंकजाक्षि विजहाति न हि स्थिरत्वम् ॥२० ॥

अम्लान एष सहजप्रसवाभिरामो भूतं विचिंत्य तरुणीपरिरंभसौख्यम् ।
रोमांचकंचुकितगात्र इवात्र भाति शातोदरि प्रथितकंटकसंवृतांगः ॥२१॥

नटद्भ्रमरकांचिता बहुलकंपगुच्छस्तनी
कपोतकलकूजितैर्मणितविभ्रमं बिभ्रती ।
इयं विकचमल्लिकापवनवेल्लिता दृश्यते
विदग्धवनिता यथा सुतनु मोहनव्यत्यये ॥ २२ ॥

पतत्रिणीनामपि प्रियतमेषु रमणीयतमः कोपक्रमः ।

अभिमतसमये विलंब्य पश्चादुपगतमीशमियं शुकी विलोक्य ।
मुकुलितनयनांचलागमास्ते वलितमुखी सुमुखीह पश्य पश्य ॥२३॥

सदागमोल्लंघनतत्परस्य द्विजस्य दत्ते हि फलं स चूतः ।
कुज[४]न्मनः पल्लवसंगतस्य क सद्व्ययः पद्मदलाक्षि दृष्टः ॥ २४ ॥

एतस्मिंस्तरुकोटरे मुहुरमी संदर्शितोरुस्फटाः
दृश्यंते भुजगाः प्रसारितमहाजिव्हाकरालाननाः ।

---

१ बाण (पक्षीं, भ्रमर.) २ सत्+आगम (साधूचें येणें.) अथवा सदा+आगम. ३ ब्राह्मण (पक्षी, पक्षी). ४ पृथ्वीपासून झालेला (पक्षी, निंद्य आहे जन्म ज्याचें असा.)

हृत्वा चंदनसौरभं मलयतः शैलादितः प्रस्थिता
धर्तुं धूर्तसमीरणानयि शुभे संभूय लीना इव ॥ २५ ॥

कुत्रापि नेदृगमलांबुजपत्रनेत्रा
दृष्टेति चंद्रवदने भवतीं विलोक्य ।
अत्यद्भुतेन कलितांगुलिनासिकेव
भातीह चंपकलता दलसक्तपुष्पा ॥ २६ ॥

अंतर्म्लानदलो बहिर्नवदलैर्गारुत्मतश्रीसखैः
संदृश्योऽयमशोकदक्षिणलताकुंजोऽपि कंजानने ।
कस्याश्चित्तनुतापमंबुजदृशः प्रेयोवियोगोद्भवं
दुर्वारं कथयन् जनस्य मिषतश्चेतः समुत्कंठाति ॥२७ ॥

पश्येतश्च मौग्ध्यानुकारिणीमासां चेष्टाम् ।

दूरादेव तमालजालमबले दृष्ट्वा नभश्चुंबितं
मेघानामुदयोऽजनीति मुदितैरुद्गीर्णकेकारवैः ।
आरब्धे नटने शिखंडिनिकरैर्वर्षागमाशंकया
गाहंते तृणकल्पितां कमलिनीकेदारपाल्यः कुटीम् ॥ २८ ॥

समुदितोत्कलिकाललितांगके नववयःकलिता लवलीलता ।
पुरुषयोगकृते यततेऽतिके त्वमिव पश्य मनागिव तामितः ॥ २९॥

इति सचमत्कारमालपंत्यः कुसुमापचयोपचितकौतुकां तां कांतां पुनरेवमूचुः ।

शाखां मुंच कुरंगशावनयने मत्तालिजालाकुलां
वक्त्रं तेऽनुपतंति मत्तमधुपाः पंकेरुहाशंकया ।
दूरे तिष्ठ कुरंटकस्य कुसुमादाने स्पृहां मा कृथाः
शाखाभिः खलु ते कर्षति ललितामुत्कंटकाभिस्तनुम् ॥३०॥

कंकेलिवृक्षं चपलायताक्षि मा रोह मौग्ध्याद्विहितोंजलिस्ते ।
त्वत्पादघातादुपपन्नरोषो धत्ते परं पाटलिमानमेषः ॥ ३१ ॥

मा गच्छ माकंदतरोः सनीडं मौग्ध्येन मुग्धप्रसवेषु लोभात् ।
बिंबोष्ठि बिंबस्पृहयालु तत्र जागर्ति शीकं[1] न हि दृश्यते किम् ॥३२॥

चांपियाग्राच्चपलनयने मावरोह क्षणं त्वं
वक्षोजातस्तवकनमितां कुंतलछद्मभृंगाम् ।
दृश्यां दंतच्छदपदशयव्याजचंचत्प्रवालैः
स्कंधारूढां कनकलतिकां त्वां विजानंतु लोकाः ॥ ३३ ॥

---

१ शेतें राखणाऱ्या.

हित्वाऽपि पुष्पाणि मनोहराणि पुन्नागमेव स्पृहयस्यपि त्वम् ॥
कालेऽथवाऽस्मिन्मदनानुकूले पुंन्नागवांछा ह्युचिता तरुण्याः ॥ ३४ ॥

कंपितास्तव करेण किंशुकान्निष्पतंति सुमनोरसच्छटाः ।
अंगसंगसुखितेन तेन ते मुक्तबाष्पसलिलच्छटा इव ॥ ३५ ॥

आस्तीर्णानां प्रदिश चरणं नात्र जालेषु बाले
रक्ताशोकप्रकरशिखरस्रंसिनां कोरकाणाम् ।
ते खल्वेते विधुरमिथुनोन्मूलने मीनकेतुः
शातास्त्राणि प्रभवति पटुर्यान् करेणावलंब्य ॥ ३६ ॥

इत्थंभूतैः सरसवचनैः संलपंत्यः प्रमोदा-
देणीनेत्राः कुसुमधनुषः पूजनासक्तचित्ताः ।
संभूय द्रागपचितफलोत्फुल्लपुष्पास्तदानीं
पाथःक्रीडाजनितकुतुकाः पद्मकासारमापुः ॥ ३७ ॥

तदनु महोत्तुंगतरंगसंगतक्रीडचक्रांगविहंगपुंगवसंघातशोणतरचरणचंचुपुटसंच-यप्रपंचितनवामिषरुचिरचितोड्डीनमीनांगसंघट्टनविलोलनालतलिनेतरनलिनांतराल-संचलितचंचरीककुलकवलनकृतोत्पतनचक्रवाकनिकरपक्षपवनसमुत्सारितपरागपूग-पिशंगितपाथसि तत्र सरसिजाकरे शीतकरकांतनिकरविरचितकांतसोपानतलनिवे-शितवसनभूषणाः विधृतार्द्धोरुकाः करधृतशृंगाः कुरंगाक्ष्यस्तरंगितप्रमोदाः समा-लंबितान्योन्यशयकुशेशयाः मदालसाः समदालसा प्रविविशुः । तत्र

ग्रीवादघ्नपयोनिमग्नसुदतीवक्त्रावृता दृश्यते
माद्यद्भृंभरनादसंकुलचलत्पद्मानना पद्मिनी ।
वक्रत्वं समुपेत्य सत्यमधुना मां बाधते चंद्रमा-
स्त्रातुं वल्लभसंनिधे हि झटितीत्याक्रंदतीव प्रियम् ॥ ३८ ॥

आकृष्य वारिरुहकोरकमालि पीनवक्षोजकुंभयुगुले विनिवेशयंती ।
साम्यं पुनः किमनयोर्घटते नवेति कर्तुं विवेचनमिवाब्जमुखी रराज ३९

मीनाः पयोजनयनाकठिनस्तनाभिघातातिसंक्षुभितवारित उत्पतंतः ।
क्रीडाविराममयि कारय कारयेति सादृश्यमित्रमभजन्निव नेत्रमासाम् ४०

शृंगांबुताडितमुखी सुमुखी सखीभिर्वक्त्रं विवर्तितमतो विदधे तदानीम् ।
तत्रापि पद्ममिति षट्चरणा निपेतुस्तेनातिभीतहृदया सलिले ममज्ज ॥४१॥

कासांचिदंबुजदृशां जलकेलिकाल-
विस्रस्तकेशभरसंवृतमास्यपद्मम् ।

---

१ पुरुषश्रेष्ठ. २ कळे. ३ जलक्रीडा.

मा पंकजान्यपहरंतु मनोहरत्व-
मस्येत्यदृश्यत तदाभिरिवाभिगुप्तम् ॥ ४२ ॥

काचित्सखीं कुहनयैव निषेक्तुकामा
पश्चात्पयोजनयना निभृतं समेत्य ।
अग्रे सुधाकरमणिप्रतिबिंबितां स्वां
दृष्ट्वा बभूव विदितास्मि तयेति तूष्णीम् ॥ ४३ ॥

काश्चित्कुचेषु कलितार्द्रनखव्रणेषु शृंगांबु ताडयति निर्दयमालिवृंदे ।
सीत्कारसंकुचितलोचनपंकजेन वक्त्रेण केवलमुपादिदिशुर्निषेधम् ॥४४॥

विभ्रांतनेत्रशफराः परिकीर्णबाल-
शैवालजालकलिताः स्फुरदास्यपद्माः ।
दृश्याश्चलद्घनपयोधरचक्रवाकैः
कांतास्तदा समभवन्न पराः सरस्याः ॥ ४५ ॥

स्तनताडितवारिमड्डुकध्वनिनृत्यत्तरमत्तबर्हिणः ।
द्रुतयौवतगंडमंडलच्युतपत्रावलिकल्मषांभसः ॥ ४६ ॥

विकलीकृतपद्मपद्मिनीततयस्खलनिलीनयादसः ।
[1]अभिनीडनदद्विहंगमा अभवंस्तत्र तदंबुकेलयः ॥ ४७ ॥

ततः ।

पयःकेलिश्रांता मृदितबिसिनीकांतवपुषः
स्तनाभोगग्लायत्तनुतरवलग्नाः सुनयनाः ।
विषक्तांतर्दृश्यस्तनजघनसूक्ष्मार्द्रवसनाः
सशंकं पश्यंत्यः परित उदकान्निर्ययुरमूः ॥ ४८ ॥

अथ विधृतांबरभूषा योषाः संतोषसंभृतस्वांताः ।
पंचशरार्चाहेतोः केसरतनुनिकटमासेदुः ॥ ४९ ॥

तत्र ।

माकंदच्यवमानपुष्परजसा निर्माय वेदीं ततः
शय्यामत्र समुल्लसज्जलरुहां संवर्तिकाभिः कृता ।
तस्यां कोऽपि निवेशितास्त्रिजगतीशृंगारधुर्यः स्मर-
स्तस्यांके निहिता तदीयदयिता तासु प्रगल्भाजनैः ॥ ५० ॥

वसंतचंद्रावुभयोर्वसंतौ विधाय तत्संहतपार्श्वयोश्च ।
रसालधन्वप्रसवेषु कीरान् यथायथं तस्य पुरो वितेनुः ॥५१॥

---

[1] ज्या ठिकाणीं पक्षी घरट्यांतून शब्द करितात.

तदनु सखीजनविहितपूजासंभारारंभोरूरियमनं-
ग सांगमभ्यर्च्य तमेनं ननाम ।

नमोब्जभागिनेयाय वसंतसुहृदे नमः ।
नमः शृंगारधुर्याय रत्यैकरतये नमः ॥ ५२ ॥

अथ सर्वाः शर्वरीशमुख्या सख्यस्तदानीमसकृ-
त्प्रणम्य कुसुमायुधमकुर्वन्निजस्तुतिविषयम् ।

योद्धारः कति वा न सति धरणीचक्रेऽत्र शत्रुंतपाः
किं तैः कर्तुरिह त्रयेऽपि जगतामेकः प्रवीराग्रणीः ।
पौष्पं कार्मुकमंबकाः परिमितास्तेप्यूष्ममात्रासहा
मौर्वी नैव दृढा तथापि विकला येन त्रिलोकी कृता ॥५३॥

अविग्रहत्वं प्राप्यापि विशिखैः पंचतां गतैः ।
प्रपंचते वंचयतः कः समः कामविष्टपे ॥ ५४ ॥

एवमनेकधा प्रागल्भ्यगर्भितवचोभिः स्तुवंत्यो भगवंतं रतिकांतं सख्यो नाथ-मनुरूपमनुनाथयंत्यः सुधांशुमुख्यः सख्यः समापितवसंतोत्सवा दुर्निमित्तनिर्वर्णन-विशंकिताः पुराभिमुखाः प्रतस्थिरे । तत्रांतरे वज्रकेतुनाम्नो दनुजस्य तनूजन्मा पातालकेतुनामा यातुधानः विधाय मायां तमोमयीमर्धपथादेव पुनरपजहार नीहारकराननामेनाम् ।

अनिध्याय मुग्धाः स्वमध्ये सुमध्यां ततो दीनदीनं रुदंत्यो नितांतम् ।
स्खलत्पादपद्मं ययुस्तातसद्म प्रशुष्यन्मुखाब्जा महोच्छ्वासवेगैः ॥ ५५ ॥

तत इयं शतपत्रविलोचना दितिसुतेन तदैव दुरात्मना ।
भुवनेमतदनायि भयाकुला मृगयुनेव मृगी मृगबंधिनीम् ॥ ५६ ॥

अत्र ।

भयददनुजकृत्याद्रक्षितुर्दुर्लभत्वा-
द्विजनभुवनवासाद्बांधवानां वियोगात् ।
जनितगुरुविषादोद्रेकनिष्पिष्टचित्ता
तुहिनगिरिशिरःस्था पद्मिनीवेयमासीत् ॥ ५७ ॥

अथ त्रयोदश्यामस्याः पाणिं ग्रहीतुमागामिन्यां
कृतनिश्चये यातुधाने व्यतनुत चिंतामियम् ।
धन्याः कन्याः पतिमभिहितं प्राप्य विंदंति हर्षं

१मदन. २ पारधी.

हा हा धिग्मां मम कुत इदं दुर्भगाया घटेत ।
गंधर्वाणामाधिपतिसुता क्काहमेष क दैत्यो
दांपत्यं नौ ननु कुमुदिनीभानुपादानुषंगः ॥ ९८ ॥

आपज्जलधिनिमग्नामुद्धर्तुं मामिहास्ति को धन्यः ।
स तु जानीते नोवा तातो मे यातुधाननीतां माम् ॥ ९९ ॥

जानात्येव मद्विश्लेषादितः सख्यो मे यदि मुहूर्तमपि जीवंति । हा हंत तदेव खलु दुर्लभम् ।

पुरा मां क्रीडायामपि लवलिकुंजेषु नितरा-
मपश्यन्त्यो लीनामतिविकलतां याः समभजन् ।
वयस्यास्ता एता इह दनुजरुद्धं जनमिमं
न पश्यंत्यो ऽवस्थां शिव शिव भजंते ऽद्य कतमाम् ॥ ९० ॥

हा जननि कन्यकाजनवत्सले मदालसैकजीविते वंचितासि नक्तंचरनीतया मया ।

वनक्रीडारंभो मम विरहदुःखासहतया
त्वया रुद्धस्त्यक्तस्तदपि न मया बालिशतया ।
अतो लब्धं पुत्र्या तव तदनुरूपं फलमिदं
गतिं गंधर्वेशि त्वमपि कतमां यासि विधुराम् ॥ ९१ ॥

मध्ये मध्ये वलितवदनं पश्यता मां नितांतं
मातुः स्तन्यं क्कचिदपि पुरा येन पीतं न सम्यक् ।
सोऽयं दीनो हरिणशिशुको मद्वियुक्तोद्य दिष्ट्या
कष्टं कष्टं भजति कतमां दुर्गतिं वा न जाने ॥९२॥

हे वत्से नवमालिके निजकरानीतैः करीरांबुभिः
सिक्तासक्तिनिरस्तखेदकथया संवर्धिता भूर्यथा ।
तस्यां निष्करुणेन हंत विधिना दूराहतायां मयि
प्राप्नोतु प्रसवोद्गमोत्सवसुखं को नाम धन्यस्तव ॥ ९३ ॥

ध्रुवामियं केवलदुःखोपभोगायैव विनिर्मिता विधिना मदालसेति नितातं चिंतयंती सीमंतिनीयं नयनांतगलदश्रुधारा कंतुमुद्दिश्य किंचिदूचे ।

योयं देवं भजति सुचिरं भक्तिभावेन युक्त-
स्तत्तादात्म्यं भजति स जनो दीर्घकालैः कथंचित् ।

---

१ राक्षसानें नेलेली. २ लताविशेष

पं[1]चेषो त्वामतनुमधुना सम्यगभ्यर्च्य भक्त्या
सद्यः प्राप्नोम्यहमतनुतां कास्ति धन्या मदन्या ॥ ६४ ॥

तातादिभ्योऽभ्यधिकं नूनं त्वां कालधर्म कलयेऽहम् ।
यत्ते मदालसायाः सपदि विदूरे त्वमेव शरणमसि ॥ ६५ ॥

इत्युदीर्य नितरामनिष्टवरयोगाद्वरं कालधर्मकलना ललनाजनानामिति निश्चित्य गतेऽहनि देहत्यागाय विहितोद्यमामेनामुवाचेदमनुकंपार्द्रहृदया सुरभिः ।

त्वरां मुंच कुरंगाक्षि त्वरया दहने पतन् ।
पतंगः किं फलं याति तन्न कार्या त्वरा त्वया ॥ ६६ ॥

किंच ।

इदं विषादादहनेन यत्नं स्वनाशदुःखानुभवे करोषि ॥
ब्रवीमि मुग्धे किमु ते विवेकं भुजंगभीत्या मलयं विशंत्याः ॥६७॥

जीवन् सहस्रैरपि वत्सराणामुपैति भद्राणि जनो हि भद्रे ।
तस्मात्प्रसक्तं त्यज साहसं त्वं न सहसासिद्धिमुपैति जंतुः ॥ ६८ ॥

किं बहुना ।

प्राप्नोति त्वां दानवो नैव वत्से तस्मादेनं मुंच दूरे विषादम् ॥
क्षोणीपृष्ठं प्रापय्यैनं विभिंद्याद्यः सोऽवश्यं ते भविष्यत्यधीशः ॥ ६९ ॥

तेन किंचिदिवावलंबितधैर्या तदाप्रभृति चातकीयजलदागमं प्रतीक्षमाणा हरिणेक्षणेयं वर्तते । महानुभाव किमन्यत् ।

भवादृशोत्संगनिवासयोग्यामिमां सनाहृत्यसुरः सुमध्याम् ॥
नरेंद्रवक्षःस्थलवासपात्रां यथा कपिर्मौक्तिकहारयष्टिम् ॥ ७० ॥

इहेदानीम् ।

आस्थाय वाराहमयं शरीरं प्रत्तो भुवं तापसभर्त्सनार्थम् ।
केनापि घोरेण शरेण विद्धः पपात गर्ते बहुलार्तनादः ॥ ७१ ॥

अहमिदमखिलं विलोक्य सख्या सविधमतित्वरया समापतंती ।
न हि खलु भवता तदानुयुक्ता प्रमदविलीनमनाः किमप्यवोचम् ॥७२॥

तथापि गुर्वी दयितेऽनुकंपा नैवान्यदोषं गणयंति संतः ।
स्वमंबुराशिं वडवामुखाग्निं संशोषयंतं किमपाकरोति ॥ ७३ ॥

इत्युदीर्य पुनरेवमुचे सा कुवलयाश्वम् ।
ईदृशस्य सखीवृत्तस्यानुपूर्वी निवेदिता ।
सद्यो मोहस्य यद्बीजं शृणु तत्कथयामि ते ॥ ७४ ॥

---

1 हे मदना.

आपदि बांधवसंनिधिरतिशोकायैव भवति लोकानाम् ।
तद्बांधवाधिकं त्वा दृष्ट्वासौ मोहमाप तन्वंगी ॥ ७५ ॥

अथवा कृतपातिसंधानेन भवतो वैदग्ध्योपदेशदेशिकस्य विदग्धानामपि । महानुभाव श्रूयतां त्वस्यस्याः परां कोटिमधिरोहति प्रणयसारः सारसेक्षणायाः । तदयमेव यदि कपटकिरिनिषूदनस्तदा मे फलितमेव मनोरथसंतानेन । अथवा मदीयभागधेयेनेदमन्यथैव यदि कृतं स्यात्तदाहं नियतमेव वञ्चितास्मि विरंचिपंचशरयोः कौटिल्येन विततो मे वितत एव मनोरथो मरुमरीचिकायामिव तरंगितापिपासायाः कुरंगिकाया इति नितांतचिंतारश्मिनियमितासावातिमितबलम्बभूवेदानीं मोहमगा किमस्ति बहुनोक्तेन प्रयोजनम् ।

गाढानुरागा त्वयि सुंदरीयं सौंदर्यराशौ रतिवन्मनो मे ।
एवं विरंचेर्घटना यदिस्यात्स्वस्त्यन्यथा चेन्नियतो ह्यपायः ॥ ७६ ॥

अहमप्यस्या वयस्या कुंडला नाम विद्यावतस्तनया मामुपयेमे पित्रा दत्तां वीरपुष्करमाली । अथाल्पेनैव कालेनाहमनल्पदंभेन शुंभेन वैतां तांवीदशां प्रापिता परलोकार्थं तीर्थानि पर्यटंती मायाविनाऽमुना नैऋताधमेन बंदीकृतामिंदीवरलोचनामेकाकिनीमेनामिह विहाय निर्गंतुमकुशला प्रतिक्षणविलक्षणां क्षणदाचरप्रवृत्तिमाकलयंती विन्नरामि ।

प्रीत्या वयस्या गतया महत्या समागतैद्रं भुजगेंद्रलोकम् ।
महांति दुःखान्यानया भजामि यतो विशेषो न सखीस्वमूर्त्योः ॥ ७७ ॥

क्व यातुधानः क्वनु सुंदरीयं गंधर्वकन्या घटयन्निमौ द्वौ ।
विधिर्विधत्ते जलजातगर्भे वितांतघोरं पवमानबंधुम् ॥ ७८ ॥

कदाऽनुरूपप्रिययोगजातप्रमोदविस्मारितपूर्वदुःखाम् ।
सखीं विहायास्तसमस्तचिंतातीर्थेष्वहं स्वैरगतिर्भवेयम् ॥ ७९ ॥

प्रियप्रणाशादपजातशोकां सखीविपत्तिर्दहति स्फुटं माम् ।
वसंतसंतापगतासु कल्यां मृगीमिवाग्निः परितः प्रकीर्णः ॥ ८० ॥

त्यजामि दुःखं यदि देहमीनाद् ध्रुवं तदप्यात्मवधप्रयुक्तम् ।
तथापि तन्व्याः क इवोपकारः कृतो यदर्थोऽयमियान् प्रयासः ॥८१॥

इत्यादिकं बहुतरं हृदि चिंतयंती कष्टं न दुःखमलिनानि दिनान्यनैषम् ।
पश्चात्प्रविष्टपदवीगदितं निशम्य श्रेयः प्रशांतामिव किंचिदभून्मनो मे ॥८२॥

तेन दनुजदारभावदूरतया विनिचिताऽपि दयितमभिमतं विंदति न वा सुंदरीति चिंताचलमेव शिथिलवृंतमिव वातांदोलितकुसुममवस्थितं मे हृदयम् । इदानीं तु पुनः ।

निमज्जतो निर्वृतिमेति चेतः प्लवस्य लाभेत यथा जनस्य ।

(मागील अंकावरून पुढें चालू.)

या पुस्तकांत संस्कृत व प्राकृत जुनीं काव्यें घालण्याचा मंडळीनें उपक्रम चालू केला आहे. ही भिसळ माझे मतें प्रशस्थ नाहीं. जुन्या संस्कृत काव्यांची तूर्त विशेष जरूरी नाहीं. निदान इतिहासाच्याच सोबतीनें त्यांस ठिकाण मिळूं नये असें मला वाटतें. याबद्दल पुस्तकाचे व्यवस्थापक आपल्या सवडीप्रमाणें विचार करतील. हल्लीं बखरी छापण्यांत आल्या आहेत त्या व ज्या पुढें छापण्यांत येतील त्यांत कित्येक विशेष योग्यतेच्या असून त्याबद्दल आपल्या लोकांस मुळींच माहिती नाहीं असें ह्मटलें तरी चालेल. नागपूरकर भोंसले यांणीं वऱ्हाड व गोंडवण प्रांत काबीज केले व त्यांच्या पदरचे सरदार, विसाजी भास्कर वगैरे लोकांनीं कलकत्त्यापर्यंत स्वाऱ्या केल्या त्याजबद्दल फारच थोड्या लोकांस माहीती आहे. तसेच तंजावर येथें मोठी राजधानी होती तिकडील कारकीर्दीची हकीगत फारच थोड्या लोकांस ठाऊक आहे. त्यास या दूरदूरच्या प्रदेशांतील हकीगती मिळवून छापण्याचा क्रम सुरू झाला पाहिजे.— नागपूरकर यांची बखर मीं मिळविली आहे. ती पुस्तककर्त्यांकडेस धाडण्यांत येईल. तंजावर येथील पुस्तक-सग्रहांत तेथील कारकीर्दीची हकिगत आहे. ती आणविली पाहिजे. या शिवाय शिंदे, होळकर, पवार, कदम, बांडे, गायकवाड, सोंडर वगैरे पुष्कळ संस्थानें महाराष्ट्रा बाहेर आहेत. व घोरपडे, सांवत, पटवर्धन, विंचूरकर, रास्ते गोखले, सितोळे, जाधव, फडके, फडणीस, घाडगे, मोहिते, शिर्के, महाडीक, लागू, पेठे, निंबाळकर वगैरे घराणीं महाराष्ट्रांत आजून टिकाव धरून आहेत त्यांच्या संग्रहास असलेल्या माहितीचा शोध जाहला पाहिजे. हें काम एक दोघांचें नाहीं. सर्वांचें आहे. सर्वांनीं मदत केली असतां सिद्धीस जाणार आहे. हल्लीं चालू असलेला उद्योग वृद्धिंगत होऊन सदरीं वर लिहिल्याप्रमाणें माहिती प्रसिद्ध व्हावी अशाबद्दल ठिकठिकाणीं लहान मोठ्या मंडळीची योजना करून उपयोग व्हावा अशी व्यवस्थापकांस माझी सूचना आहे त्याचा ते विचार करतील.

महादेव गोविंद रानडे.

सूचना.

(१) सन १८७८ सालचे १२ अंकांच्या प्रती ज्यांस पाहिजे असतील त्यांणीं ५ रु० ५ आणे व सन १८७९ सालचे १२ अंकांच्या प्रती ज्यांस पाहिजे असतील त्यांणीं ४ रु० ५ आणे आह्मांकडे पाठविले असतां त्यांजकडे रवाना होतील. सन १८७८ सालचा पहिला अंक शिवाय करून बाकीचे अंक फुटकळ विकत मिळतील. दर अंकाबद्दल ८८ ८६ पाठविले असतां अंक रवाना होतील.

(२) वर्गणी खालीं लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आह्मांस पोंचेल.

,, ,, श्रीधर गणेश जिन्सीवाले एम्. ए., प्रोफेसर, वुईलसन् कालेज,........मुंबई.

,, ,, विठ्ठल लक्ष्मण कवठेकर, बी ए. व्हर्नाक्युलर कॉलेज, बडोदे.

,, ,, कृष्णाजी मोरेश्वर, डिस्ट्रिक्ट जज्ज हापीरा..........ठाणें.

,, ,, काशिनाथ नारायण साने, बी. ए., हायस्कूल,........पुणें.

,, ,, कृष्णाजी रघुनाथ केळकर, अ० डे० ए० इन्स्पेक्टर, नाशिक

,, ,, बळवंत कमळाकर शिरस्तेदार देशदान................इंदूर.

,, ,, वामन दाजी ओक, सिटीस्कूल ....नागपूर

,, ,, व्यंकटेश यशवंत सिगवळ..................गोंवें पणजी.

(३) हें पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पडावें ह्मणून याची किंमत येणेंप्रमाणे ठेविली आहे. टपाल हंशिल

वर्षाचे आगाऊ ....४ रुपये ८६

,, मागाहून........................५ रुपये ८८

आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्याचे आंत समजावी. पोष्टाचीं तिकिटें पाठविणें झाल्यास तीं अर्ध्या आण्याचीं असावीं व रुपयास ८८६ प्रमाणें वर्तावळा पाठवावा.

फुटकळ अंकास (पाठविण्याची सवड असल्यास) ८८

(४) या पुस्तका संबंधे हरएक प्रकारचा पत्रव्यवहार ठेवणें तो काव्येतिहास संग्रहाचे व्यवस्थापक, घर नंबर २५६, सदाशिव पेंठ, पुणें. या पत्त्यावर ठेवावा.

अनुक्रमणिका